

**ΣΥΜΒΟΛΑ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΣΗ ΤΟΥ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ
ΓΑΜΟΥ**

ΥΠΟ
Πρωτοπρ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Β. ΤΖΕΡΠΙΟΥ

ΣΥΜΒΟΛΑ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΣΗ ΤΟΥ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΓΑΜΟΥ*

ΥΠΟ

Πρωτοπρ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Β. ΤΖΕΡΠΟΥ

Λέκτορας Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

1. Είναι γνωστό ότι ἡ διαμέσου διαφόρων συμβόλων καὶ συμβολισμῶν ἔκφραση τοῦ μυστηρίου τῆς πίστεως ἀποτελεῖ βασικὸ γνώρισμα τῆς λειτουργικῆς ζωῆς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μας¹. Ὁ λόγος δὲ γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία καταφάσκει αὐτὴν τὴν αἰσθητοποίηση τῆς λατρείας εἶναι ἡ ἀγάπη τῆς πρὸς τὸν ἀπὸ σῶμα καὶ ψυχὴ ἀποτελούμενο ἄνθρωπο. Διότι αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ διφυῆς εἶναι ἐκεῖνο ποὺ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπο νὰ εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του συμβολικὸ ὄν καὶ νὰ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη τῆς διαμέσου αἰσθητῶν σημείων ἀναγωγῆς στὰ πνευματικὰ καὶ κατανόησης τῶν ὑπὲρ ἔννοιαν². Ἄλλωστε καὶ κατὰ τὴν ἔτυμολογία τῆς λέξεως, σύμβολο (ἀπὸ τὸ ρῆμα συμβάλλω) εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἐνώνει καὶ συσχετίζει νοηματικὰ, αὐτὸ ποὺ παραπέμπει σὲ κάτι ἄλλο. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ ἀκόμη καὶ ὁ λόγος μὲ τὴν γραπτὴ καὶ προφορικὴ ἔκφραση του δὲν παύει νὰ ἔχει συμβολικὸ χαρακτῆρα. Διό-

---

* Εἰσήγηση στὸ Δ' Πανελλήνιο Λειτουργικὸ Συμπόσιο Στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων (3-6 Νοεμβρίου 2002, Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ρώσος - Προκόπι Εὐβοίας).

1. Βλ. σχετικὰ: Φουντούλης Ἰ., *Τελετουργικὰ θέματα*. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2002, σσ. 88-127. Σκαλτοῦς Π., *Λειτουργικὲς μελέτες*. Ἐκδόσεις Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 13-36.

2. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν Μ'*, PG 155, 180 C: *Διπλῶν γὰρ ὄντων ἡμῶν ἐκ ψυχῆς τε καὶ σώματος, διπλῶς καὶ ταῦτα ἡμῖν παρέσχετο, ὡς ἀληθῶς καὶ αὐτοῦ διπλοῦ δι' ἡμᾶς γεγονόςτος. – Περὶ τῆς ἱερᾶς τελετῆς τοῦ ἁγίου ἐλαίου ΣΖ'*: PG 155, 524 A: *Καὶ τὰ μυστήρια δέδωκε διπλᾶ, ὁρατὰ μὲν ὄντα καὶ ἐκ στοιχείων διὰ τὸ σῶμα ἡμῶν, νοητὰ δὲ καὶ μυστικὰ καὶ πλήρη χάριτος ἀοράτου διὰ τὸ πνεῦμα ἡμῶν.*

τι, ὅπως εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ Μ. Βασίλειος, *οἱ λόγοι τὴν φύσιν ὑπόπτερον ἔχουσιν. Διὰ τοῦτο σημείων χρῆζουσιν*³.

Σχετικὰ τώρα μὲ τὰ σύμβολα καὶ τοὺς λειτουργικοὺς συμβολισμοὺς ποὺ ἀπαντῶνται ἰδιαίτερα κατὰ τὴν τέλεση τοῦ ὀρθοδόξου γάμου, τὸ πρῶτο τὸ ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε εἶναι ὅτι ὑπάρχουν τρεῖς βασικοὶ παράγοντες, ποὺ ἔπαιξαν διαχρονικὰ καθοριστικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς παράδοσης αὐτῆς.

Ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς παράγοντες αὐτοὺς εἶναι οἱ φυσικοὶ συμβολισμοὶ τοῦ γάμου, ποὺ σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὴν πολιτισμικὴ ζωὴ τῶν λαῶν κάθε ἐποχῆς. Στὰ πλαίσια, δηλαδή, τῆς ἐν Χριστῷ πρόσληψης καὶ μεταμόρφωσης τοῦ κόσμου οἱ συμβολισμοὶ αὐτοὶ ἀπετέλεσαν τὴν πρώτη ὕλη, ποὺ χρησιμοποίησε ἡ Ἐκκλησία γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς λειτουργικῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου, ὅπως τὴ γνωρίζουμε σήμερα. Πρόκειται κυρίως γιὰ μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνορωμαϊκὰ καὶ ἰουδαϊκὰ γαμικὰ ἔθιμα, ὅπως αὐτὰ ἀναχωνεύτηκαν μὲ τὰ ἀντίστοιχα δημιουργήματα τῆς βυζαντινῆς παράδοσης, καὶ διαμέσου τῆς Τουρκοκρατίας ἐξακολουθοῦν νὰ ἐφαρμόζονται ὡς σήμερα, ἔστω καὶ μὲ διάφορες παραλλαγές, ἀπ' ὅλους τοὺς ὀρθόδοξους λαοὺς⁴. Εἶναι δὲ ἐνδεικτικὸ τῆς κλασικότητος καὶ τῆς ἐκφραστικῆς δυνάμεως τῶν συμβολισμῶν αὐτῶν τὸ γεγονός, ὅτι γίνονται εὐκολὰ ἀποδεκτοὶ καὶ ἀπὸ λαοὺς διαφορετικῆς πολιτιστικῆς παράδοσης, ὅπως οἱ λαοὶ τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς, ὅπου δραστηριοποιεῖται ἡ ὀρθόδοξη ἱεραποστολὴ σήμερα.

Ὁ δεύτερος παράγοντας ποὺ συνετέλεσε στὴ διαμόρφωση τῆς τόσο πλούσιας σὲ συμβολισμοὺς βυζαντινῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου εἶναι ἡ βιβλικὴ τυπολογία. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ ὡς νυμφαγωγοῦ ὄχι μόνον τῶν πρωτοπλάστων, ἀλλὰ καὶ κάθε ἄλλου ἀνθρώπινου ζευγαριοῦ, ἡ τυπολογία αὐτὴ διανθίζεται μὲ ἀναφορὰς καὶ σὲ ἄλλα σχετικὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς Π. Διαθήκης, ποὺ συνδέονται μὲ τὴ θεία οἰκονομία γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Κορυφώνεται δὲ στὴν Καινὴ Διαθήκη, ὅπου ὁ γάμος ὄχι μόνον καθαγιάζεται μὲ τὴ παρουσία τοῦ Χριστοῦ στὸ γάμο τῆς Κανᾶ, ἀλλὰ καὶ ἡ σχέση ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς χαρακτηρίζεται ὡς μυστήριον μέγα (*Ἐφεσ. ε', 32*)⁵, ποὺ μπορεῖ νὰ παραβληθεῖ μόνον πρὸς τὴ σχέση τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν Ἐκκλησία.

3. *Notaζω*, Ἐπιστολὴ 333, ΒΕΠΕΣ 55, σ. 372.

4. Schwerdtfeger A., *Ethnological sources of the christian marriage ceremony*, Stockholm 1982. Ritzer K., *Le mariage dans les Eglises chrétiennes du 1er au XIe siècle*, Paris 1970.

5. Γιὰ τὴ θεώρηση τοῦ γάμου ὡς ἑνὸς τῶν ἐπτὰ μυστηρίων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας βλ. ἰδιαίτερα: Καλογήρου Ἰ., *Τὸ μυστήριον τοῦ γάμου εἰς συνάρτησιν πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀριθμώσεως τῶν ἱερῶν μυστηρίων εἰς ἐπτὰ*. Κληρονομία 23 (1991) 235-263. Γιάγκου Θ., *Κανὼνες καὶ Λατρεία*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 299.

Ἡ νέα αὐτὴ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι προοπτικὴ τοῦ χριστιανικοῦ γάμου, ποὺ ἀτενίζει πλέον πρὸς τὰ ἔσχατα τῆς ἐρχόμενης βασιλείας τοῦ Θεοῦ, βρῆκε τὴν πληρέστερη ἔκφρασή της στὴν τελετουργικὴ συνάθροιση τοῦ γάμου μὲ τὴ Θεία Λειτουργία, ἡ ὁποία ἦταν ἡ κυρίαρχη λειτουργικὴ πρακτικὴ ποὺ ἐφάρμοζε ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μέχρι τὸν 13ο αἰ. περίπου⁶. Ἔτσι στὴν πράξη ἡ Θεία Λειτουργία ἀπετέλεσε τὸν τρίτο καὶ σπουδαιότερο παράγοντα, στὸν ὁποῖο ἡ ἀκολουθία τοῦ γάμου ὀφείλει σὲ μεγάλο βαθμὸ ὄχι μόνον τὸ τελετουργικὸ της σχῆμα, ἀλλὰ καὶ μερικoὺς ἀπὸ τοὺς ἐπιμέρους βασικοὺς της συμβολισμοὺς⁷. Ἀντίθετα ἡ παρελθούσα καὶ κατὰ τὴν τέλεση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γάμου κοσμικοῦ συμβολικοῦ στοιχείου εἶναι, σὲ μεγάλο βαθμὸ, τὸ τίμημα ποὺ ἀναγκάστηκε νὰ πληρώσει ἡ Ἐκκλησία μετὰ τὴν γενίκευση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γάμου κατὰ τὸν 8ο αἰ. καὶ τὴν ἀναγκαστικὴ ἀποσύνδεσή του ἀπὸ τὴ Θεία Λειτουργία.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω κατέστη, νομίζουμε, φανερὸ ὅτι ἡ χρῆση συμβόλων καὶ συμβολισμῶν κατὰ τὴν τέλεση τοῦ γάμου δὲν ἀποτελεῖ χριστιανικὴ πρωτοτυπία. Διότι ὁ γάμος ὡς πανάρχαιος βιοκοινωνικὸς θεσμὸς, ποὺ σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸ μυστήριον τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, εἶχε ἀνάκαθεν χαρακτηριστὰ ἱεροῦ θεσμοῦ, πρὸς προστασία τοῦ ὁποῖου ἀναπτύχθηκαν ἔθιμα, καὶ θεσπίστηκαν νόμοι καὶ τελετουργικὲς διατάξεις. Εἰδικὰ δὲ γιὰ τὰ ἔθιμα τοῦ γάμου εἶναι τέτοια ἡ ποικιλία, ἡ ἐκφραστικὴ δύναμη καὶ ἡ διαχρονικὴ ἀντοχὴ ποὺ τὰ χαρακτηρίζει, ὥστε μόνον πρὸς τὰ ἔθιμα τῆς γέννησης καὶ τῆς ταφῆς μποροῦν νὰ συγκριθοῦν. Διότι ἀναφέρονται σὲ ὀριακὲς καταστάσεις τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ὅπως εἶναι ἡ συζυγικὴ ἀγάπη καὶ ἡ γονιμότητα ἐνὸς ζευγαριοῦ, ἡ ἔννομος συζυγία καὶ ἡ προσβολὴ τῆς συζυγικῆς τιμῆς, οἱ χαρὲς καὶ οἱ πίκρες τῆς ἔγγαμης ζωῆς καὶ τὰ συναφῆ.

Μὲ βάση, λοιπόν, αὐτὸν τὸν λαϊκὸ χαρακτήρα, ποὺ ἀπὸ τὴ φύση της ἔχει ἡ ἀκολουθία τοῦ γάμου, διαμορφώθηκε καὶ στὴν περίπτωσή αὐτῆ ὁ συμβο-

6. Μιλόσεβιτς Ν.Σ., *Ἡ Θεία Εὐχαριστία ὡς κέντρον τῆς Θείας Λατρείας. Ἡ σύνδεσις τῶν μυστηρίων μετὰ τῆς Θείας Εὐχαριστίας* (Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορικῶν), Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 136-217. Σκαλιτσῆς Π., *Γάμος καὶ Θεία Λειτουργία*, Ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1998. Τζέροπος Δ. (Πρωτ.), *Λειτουργικὴ Ἀνανέωση-Δοκίμια Λειτουργικῆς ἀγωγῆς κλήρου καὶ λαοῦ*, τ. Α', Ἐκδόσεις Τήνος, Ἀθῆναι 2001, σσ. 146-152.

7. Σταυρινὸς Ἀ., (Μητ. πρώην Καισαρείας), *Ἡ ἱερολογία τοῦ γάμου, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἐνάτου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰ.* Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1923. Τρεμπέλας Π.Ν., *Μικρὸν Εὐχολόγιον*, τ. Α', Ἀθῆναι 1998², σσ. 15-102. Pentkovsky A, «Le cérémonial du mariage dans l'Éuchologie Byzantin du XI-XII s.» σὲ *Le mariage, Conférences Saint-Serge, LXe Semaine d'Études liturgiques*, Paris, 29 Juin-2 Juillet 1933, editées par A.M. Triacca et A. Pistola (Bibliotheca «Ephemerides Liturgicae», «Subsidia» 77), Roma 1994.

λικός λόγος της Ἐκκλησίας, λόγος εὐσημος (Α' Κορ. ιδ', 9) και παραστατικός, με ἀμεσότητα ἐπικοινωνίας και ποιμαντική εὐαισθησία, ὅπως ἦταν ὁ παραβολικός λόγος τοῦ Κυρίου. Ἐάν δὲ ὁ λειτουργικός τυπικισμός, οἱ δεισιδαιμονίες και τὸ κοσμικὸ φρόνημα εἶναι ἡ κύρια αἰτία τῆς φθορᾶς ποῦ ὑπέστη στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἀκολουθία τοῦ γάμου, αὐτὸ ὀφείλεται κυρίως στὸ γεγονός ὅτι ἐξέλιπε σήμερα σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τῆ σχετικὴ λειτουργικὴ πράξη ἡ μυσταγωγία, δηλαδή, ὁ ἐρμηνευτικός λόγος τῆς Ἐκκλησίας, διαμέσου τοῦ ὁποῖου και χειραγωγεῖται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ πρὸς τὰ νοητὰ. Μικρὴ συμβολὴ στὴν ἔντονη και συστηματικὴ ποιμαντικὴ προσπάθεια ποῦ ἀναπτύσσει ἡ Ἐκκλησία μας τὰ τελευταῖα χρόνια γιὰ τὴν ἀνάδειξη αὐτοῦ τοῦ πρωτογενοῦς χαρακτῆρα τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου, ὡς ἑνὸς μαθήματος ἀγωγῆς τῶν νυμφευομένων στὸ μυστήριο τῆς ἀγάπης, ποῦ τοὺς παραδίδεται κατὰ τὴν ἡμέρα τοῦ γάμου τους, ἐλπίζουμε ὅτι ἀποτελεῖ και ἡ σύντομη ἀνάλυση ποῦ ἀκολουθεῖ.

2. Ἀναφερόμαστε κατ' ἀρχὴν στὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐπίσημη *ἐπίδοση τῶν δακτυλιδίων* στοὺς νυμφευομένους, ποῦ ἀποτελεῖ και τὸ κεντρικὸ σημεῖο τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἀρραβῶνα. Παρότι δὲ ἡ ἀκολουθία αὐτὴ τελεῖται σήμερα συνημμένως πρὸς τὴν ἀκολουθία τοῦ γάμου⁸, ὅμως ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν δακτυλιδίων προηγεῖται και γίνεται ἰδιωτικά, ὡς ἐχέγγυο και δημόσια ὁμολογία τῆς ἀμοιβαίας ὑπόσχεσης γάμου ποῦ δίδουν οἱ νυμφευόμενοι κατὰ τὴν στιγμὴ τῆς μνηστείας τους⁹. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἀντίληψη αὐτὴ προέκυψε ἀπὸ τὴ μαρτυρούμενη γενικώτερη χρῆση τῶν δακτυλιδίων, τὰ ὁποῖα ὡς περιώπτο κόσμημα χειρὸς (Ἰουδίθ ι', 4. / Ἡσ. γ', 20), εὐκόλα μποροῦσαν νὰ κατανοηθοῦν και ὡς σύμβολο ταυτότητας (Γεν. λη', 17-18), ἐξουσίας (Γέν. μα', 42-43./Δαν. στ', 18) ἢ εὐνοίας και τιμῆς (Λουκ. ιε', 22). Γι' αὐτὸ και στὶς πολιτισμένες κοινωνίες τὸ δαχτυλίδι τοῦ γάμου ἐπέιχε θέση σφραγίδας, τὴν ὁποῖα ὁ ἄνδρας ἐγχείριζε στὴ γυναῖκα και συμβόλιζε τὴν ἐξουσία με τὴν ὁποῖα τὴν περιέβαλλε και τὴν καθιστοῦσε βασίλισσα και οἰκονόμο τοῦ οἴκου του¹⁰.

8. Κατὰ τὸ ἀρθ. 49 § 3 τοῦ ἰσχύοντος Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Νόμ. 590/1977) *Ἡ κεχωρισμένος ἀπὸ τῆς τελέσεως τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου ἱερολογία τῆς μνηστείας ἀπαγορεύεται, κηρύσσεται δὲ πνευματικῶς ἄκυρος ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως τοῦ τόπου, ἐνθα αὕτη ἐτελέσθη.*

9. Τὴν ἰδέα αὕτη ἐκφράζει με τὸ δικὸ του ξεχωριστὸ τρόπο και ὁ ἐθνικός μας ποιητὴς Κ. Παλαμάς ὅταν στὴν ἰδανικὴ πολιτεία ποῦ ὀνειρεύεται φαντάζεται ζευγάρια, ποῦ «δὲν τοὺς βάραιναν τὰ χέρια δακτυλίδια, ὄρκοι δὲν τοὺς ἔδεναν τοὺς λογισμοὺς».

10. Βλ. Πολίτης Ν., «Γαμήλια σύμβολα», στὸ *Λαογραφικὰ Σύμμεικτα*, τ. Β', ἐν Ἀθήναις 1921, σ. 224.

Βεβαίως διατυπώθηκε και ἡ ἀντίληψη ὅτι τὰ δακτυλίδια τοῦ γάμου ἀποτελοῦν σύμβολο εὐπείθειας καὶ ὑποταγῆς τῆς γυναίκας στὸν ἄνδρα, ἀφοῦ θεωροῦνται ὡς κατάλοιπο τῶν κρικῶν τῶν ἀλυσίδων, πού ἐχρησιμοποιοῦντο σὲ παλαιῆς βάρβαρες ἐποχὲς ἀπαγωγῆς καὶ καταδυνάστευσης τῆς γυναίκας, ἢ καὶ τῶν κρικόσχημων νομισμάτων ἐξαγορᾶς τῆς γυναίκας, ὅταν αὐτὴ ἐθεωρεῖτο τμήμα περιουσίας τοῦ ἄνδρα¹¹. Ἴσως δὲ οἱ ἀντιλήψεις αὐτές, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀπὸ τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα στηλιτευόμενη εἰδωλολατρικὴ χρῆση τῶν δακτυλιδίων, νὰ ἐξηγεῖ καὶ τὴν πολεμικὴ πού παρατηρεῖται κατὰ τῆς συνήθειας αὐτῆς μὲ τὴν ἑναρξὴ τῆς χριστιανικῆς περιόδου¹². Μετὰ τὴν ἔκλειψη ὅμως τοῦ κινδύνου τῆς εἰδωλολατρίας, ἄρχισαν καὶ τὰ δακτυλίδια τοῦ γάμου νὰ νομιμοποιοῦνται στὴ χριστιανικὴ παράδοση. Ἔτσι σύμφωνα μὲ τὸν προαναφερθέντα ἱερό πατέρα ὁ ἄνδρας ἐφοδιάζει τὴ γυναίκα του μὲ χρυσὸ δακτυλίδι-σφραγίδα *εἰς τὸ ἀποσημαίνεσθαι τὰ οἴκοι φυλακῆς ἄξια*¹³, ἐνῶ κατὰ τὸν Τερτυλιανὸ τὸ δακτυλίδιο ἐπιδίδεται *εἰς ἐπιβεβαίωσιν τοῦ συναπτομένου γαμηλίου δεσμοῦ*¹⁴, ἢ *διὰ τὴν συμφωνίαν καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ συναλλάγματος*, ὅπως μαρτυρεῖ κατὰ τὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς περιόδου ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης¹⁵.

Ὁ ἅγιος Συμεὼν μᾶς πληροφορεῖ ἐπίσης γιὰ τὴν ἰδιαίτερη σημασία, τὴν ὁποία ἀπέδιδαν παλαιότερα καὶ στὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο κατασκευάζονταν τὰ δακτυλίδια αὐτά, τοῦ ἄνδρα ἀπὸ σίδηρο διὰ τὸ στερεὸν τοῦ ἀνδρικοῦ φύλου, τῆς δὲ γυναίκας ἀπὸ χρυσὸ *διὰ τὸ ἀπαλὸν τε καὶ ἀγνόν*¹⁶. Ἡ, σύμφωνα μὲ μιὰ ἄλλη ἀντίληψη πού πέρασε καὶ στὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας, τὸ δακτυλίδι τοῦ ἄνδρα πρέπει νὰ εἶναι χρυσὸ καὶ τῆς γυναίκας ἀργυρό, διότι, κατὰ τὴ λαϊκὴ ἀντίληψη, ἡ γυναίκα εἶναι ὡς τὴν σελήνη καὶ παίρνει τὸ φῶς τῆς ἀπὸ τὸν ἥλιο¹⁷. Ἄλλ' ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἴδιος Συμεὼν *καλαί μὲν ἔννοια ταῦτα, ἀρμόζει ὅμως στοὺς πιστοὺς ἐκκλησιαστικώτερον καὶ πνευματικῶς νοεῖν πάντα καὶ θείως*¹⁸.

11. Καλλίνικος Κ., *Ὁ χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ*, Ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθῆναι⁵, σ. 508-509.

12. *Παιδαγωγὸς III*, 11, 16-24. ΒΕΠΕΣ 7, σ. 215.

13. Ὅπ. παρ. Πρβλ. Dmitriewskij ΑΙ., *Opisanie...*, τ. 2, (Georg Olms Verlagsbuchhandlung) Hildenstein 1965, σσ. 401-402: *Διὰ δακτυλιδίου σφραγισθήσονται θησαυροὶ καὶ οἴκοι φυλακθήσονται, διὰ δακτυλιδίου δίδεται ἀρραβῶν ἀληθείας καὶ στηριχθήσονται.*

14. *Apologia* 6. PL 1, 30A.

15. *Περὶ τοῦ τιμίου νομίμου γάμου*. PG 155, 508 AB.

16. Ὅπ. παρ.

17. Τρεμπέλας Π.Ν., *Μικρὸν Εὐχολόγιον*, τ. Α, Ἀθῆναι 1998², σσ. 34-35, 37. Σκαλτοῆς, *μν. ἔργ.*, σ. 105, σμ. 31.

18. *Περὶ τοῦ τέλους ἡμῶν, κεφ. ροα'*. PG 155, 692A.

Πράγματι κατά την τέλεση του ὀρθόδοξου χριστιανικοῦ γάμου ἡ ἔμφαση δίδεται στὸν τρόπο ἐπιδόσεως τῶν δακτυλιδίων, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἀρραβώνα τὰ δακτυλίδια τοποθετοῦνται πάνω στὴν ἀγία τράπεζα, ὅπου τελεῖται ἡ Θεία Εὐχαριστία. Πρὶν δὲ ἀπὸ τὴν τοποθέτησή τους στὸν παράμεσο δάκτυλο¹⁹, ὁ τελετουργῶν ἱερέας *ποιεῖ τρεῖς τύπον σταυροῦ* μὲ τὸ ἀντίστοιχο δακτυλίδι στὸ μέτωπο τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης, διακηρύσσοντας κάθε φορὰ μὲ τὸν γνωστὸ τελετουργικὸ τύπο, ὅτι ἡ ἀμοιβαία ὑπόσχεση γάμου, τὴν ὁποία ἐπίσημα δίδουν αὐτὴ τῇ στιγμῇ οἱ νυμφευόμενοι, γίνεται στὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδας. Διότι αὐτὴ ἡ κοινωνία τῆς ἀγάπης ποὺ ἀναδεικνύει τοὺς συζύγους σὲ μιὰ διαπροσωπικὴ ὄντοτητα μέσα στὸ γάμο δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ἄλλο καλύτερο πρότυπο, παρὰ τὴν ἀγαπητικὴ σχέση τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδας, ποὺ εἶναι τὸ μυστήριο τῆς μῆς ἐν Τριάδι Θεότητος²⁰.

Τὸ τελετουργικὸ τοῦ δακτυλοθεσίου προβλέπει ἀκόμη τὴν ἀλλαγὴ τῶν δακτυλιδίων τῶν μνηστευομένων, ποὺ κάνει ὁ παράνυμφος τρεῖς φορές, πρὸς τιμὴν τῆς Ἁγίας Τριάδος, καὶ μὲ τὴν ὁποία ἀλλαγὴ ἐκφράζεται τὸ *ἐκάτερον ἐκατέρω ἑαυτὸν ἐγχειρίζειν καὶ μηδέτερον τοῦ λοιποῦ ἐξουσιάζειν ἑαυτὸν, ἀλλ' ἕτερον τοῦ ἑτέρου*²¹. Σὲ μιὰ δὲ παλαιότερη βυζαντινὴ εὐχὴ τοῦ γάμου ὁ συμβολισμὸς αὐτὸς διευρύνεται ἀκόμη περισσότερο μὲ τὴ νοηματικὴ συσχέτιση τοῦ ἀρραβώνα πρὸς τὸ μυστήριο τοῦ Ἁγίου Βαπτίσματος. Διότι ἐὰν ὁ γάμος, ὡς πλήρωμα τῆς ἐνότητος τοῦ νέου ζευγαριοῦ νοηματοδοτεῖται ἀπὸ τῆ Θεία Εὐχαριστία, τότε ὁ ἀρραβώνας ὡς προπύλαιο τοῦ γάμου ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ Βάπτισμα, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴ τῆς χριστιανικῆς μνή-

19. Σὲ ἔνδειξη τῆς ἀγάπης ποὺ ἔνωσε τίς καρδιές τῶν νυμφευομένων, ἀφοῦ σύμφωνα μὲ ἀρχαία ρωμαϊκὴ συνήθεια, ποὺ παρεισήθη καὶ στὸ Χριστιανισμό, ἀπὸ τὸ παράμεσο ξεκινᾷ ἡ φλέβα ποὺ καταλήγει στὴν καρδιά, ἡ ὁποία εἶναι ἕδρα τῆς ἀγάπης. Ἰσιδώρος Σεβίλλης, *Etymologiae* 29, 32. PL 64, 702. Πρβλ. Cousin H. (Ἐκδ.), *Le monde où vivait Jésus*. Cerf, Paris 1998, σσ. 188-189. Σκαλτσῆς, *μν. ἔργ.*, σ. 105.

20. Συμῶν Θεσσαλονίκης, *Περὶ τοῦ τιμίου νομίμου γάμου*. PG 155, 508 D-509A: *Εἶτα καὶ ἐκφώνως δοξολογήσας τὸν ἐλεήμονα Θεὸν δίδωσι τῇ γυναικὶ τὸν σιδηροῦν δακτύλιον ὡς παρὰ τοῦ ἀνδρὸς ὁ ἱερεὺς, τῷ δὲ ἀνδρὶ τὸν χρυσοῦν, ὡς παρὰ τῆς γυναικὸς· καὶ ἐκ τρίτου αὐτοὺς ἀνταλλάσσει, τὴν Τριάδα τιμῶν, ἥτις ἅπαντα τελειοῖ τε καὶ βεβαιοῖ. Εἶτα καὶ συμπλέκει αὐτῶν τὰς δεξιὰς, δεικνύς ὅτι ἐν Χριστῷ συνηρμόσθησαν, καὶ ἐν γεγόνασι· καὶ ὅτι ὁ ἀνὴρ τὴν γυναῖκα ἀπὸ τῆς χειρὸς τῆς Ἐκκλησίας διὰ τοῦ ἱερέως παρέλαβεν. Ὁ ἱερεὺς οὖν ἐκφρονήσας εἰρήνην πᾶσιν, δεικνύς τὴν ἔνωσιν καὶ ὁμόνοιαν καὶ κλίνει τὰς κεφαλὰς ἐπιπῶν, ἵνα ὁ μνηστευσάμενος ἑαυτῷ τὴν ἐξ ἔθνων Ἐκκλησίαν παρθένον ἀγνήν, ἡμᾶς, δηλαδὴ, τοὺς πιστοὺς, εὐλόγησιν καὶ τὰ μνηστρα ταῦτα καὶ τοὺς μνηστευομένους φυλάξῃ ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ.*

21. Κριτόπουλος, *Ὁμολογία*, κεφ. 12. Βλ. Καρμίρης Ἰ., *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τ. 2, Graz-Austria 1968, σ. 542.

σεως καὶ ἐνσωμάτωσης στοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. *Διὰ δακτυλιδίου γάρ, ὅς ἐστιν ὁ ἄρραβὼν τοῦ βαπτίσματος, οἱ θησαυροὶ τῶν οὐρανῶν ἀνοιχθήσονται καὶ εὐφρανθήσονται οἱ τοῦτον καθαρῶς κησάμενοι*²². Ἄπ' αὐτὴν ἴσως τὴν ἀντίληψη προέρχεται καὶ ἡ ὠραία συνήθεια ποὺ ἔχουν οἱ Σύροι, μαζί με τὰ δακτυλίδια τοῦ ἄρραβῶνα ν' ἀνταλλάσσουν καὶ τοὺς βαπτιστικούς των σταυρούς²³.

3. Στὴ διαμόρφωση τῆς ἀνάλογης μυσταγωγικῆς ἀτμόσφαιρας γιὰ τὴν τέλεση τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου ποὺ θὰ ἀκολουθήσει ἀποβλέπει ἡ εἰσαγωγικὴ τυπικὴ διάταξη τῆς ἀκολουθίας, σύμφωνα με τὴν ὁποία οἱ νυμφευόμενοι εἰσέρχονται στοῦ ναοῦ *μετὰ κηρῶν ἀπτομένων, προπορευομένου τοῦ ἱερέως μετὰ θυμιατοῦ*²⁴. Καὶ γιὰ μὲν τὴν προσφορὰ τοῦ θυμιάματος, (ἡ ὁποία κακῶς παραλείπεται σήμερον), εἶναι γνωστὸς ὁ γενικὸς λειτουργικὸς τῆς συμβολισμὸς, ὡς ἔκφραση τῆς πνευματικῆς εὐωδίας (*Ἐφεσ. ε', 2*), ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ ἁγίου Πνεύματος ποὺ τελεταρχεῖ σὲ κάθε τελετουργικὴ πράξη. Ἄλλὰ καὶ τὸ ἄναμμα τῶν γαμηλίων δάδων, γιὰ τίς ὁποῖες ὀμιλεῖ ἤδη ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος²⁵, παραπέμπει ἀβίαστα στὶς λαμπάδες τῶν δέκα παρθένων τῆς γνωστῆς παραβολῆς (*Ματθ. κε', 1*) καὶ μπορεῖ νὰ συμβολίζει τὴν πνευματικὴ ἐγρήγορηση στὴν ὁποία βρισκόταν οἱ νυμφευόμενοι, καθόλη τὴ διάρκεια τῆς προετοιμασίας των γιὰ τὴν ὑπάντηση τοῦ νυμφίου. Ἡ, ὅπως σχολιάζει ὁ Ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης, *τὴν σωφροσύνην ἑαυτῶν μαρτυροῦντες, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐγγινομένην ἐν αὐτοῖς θεῖαν χάριν σημαίνοντες. Καὶ πάντες ὁμοίως λαμπαδηφοροῦσιν οἱ κληρικοὶ διὰ τὴν θεῖαν ἔλλαμψιν καὶ φαιδρότητα*²⁶.

4. Μετὰ τὴν ἴδια ἔννοια ποὺ ἡ ἐπίδοση τῶν δακτυλιδίων εὐρίσκεται στοῦ ἐπίκεντρο τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἄρραβῶνα, ἡ ἄρμωση τῶν δεξιῶν χειρῶν τῶν νυμφευομένων, ποὺ γίνεται κατὰ τὴν διάρκεια ἀνάγνωσης τῆς τρίτης εὐχῆς τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου, θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἡ κατεξοχὴν μυστηριακὴ στιγμή τοῦ καθαγιασμοῦ τῆς σχέσεως τῶν ἐρχομένων εἰς γάμου κοινωνίαν. Διότι στὰ πλαίσια τῆς εὐχῆς αὐτῆς, ποὺ ὀνομάζεται καὶ *εὐχή τῆς ἀρμόσεως*, ὁ ἱερέας ἐνώνει τὰ χεῖρα τῶν νυμφευομένων καὶ παραδίδει κατὰ

22. Τρεμπέλας, *μν. ἔργ.*, σ. 39.

23. Ζαννῆς Τ., «Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστὶ», *Σχόλιο στὴν ἱερολογία τοῦ γάμου*, στοῦ συλλογικὸ τόμο Γιανναρῶς Χ. κ.ἄ., *Ἔρωσ καὶ γάμος*, Σειρὰ Σύνορο, Ἐκδ. Ἀθηνᾶ, Ἀθήνα 1972, σ. 15.

24. Τρεμπέλας, *μν. ἔργ.*, σ. 47.

25. *Περὶ μοναχίας*. PG 48, 615.

26. *Περὶ τοῦ τιμίου νομίμου γάμου*. PG 155, 509 B.

κάποιο τρόπο τὸν ἕνα στὸν ἄλλο, μὲ τὴν ἴδια ἔννοια, ποῦ ὁ Θεὸς ὡς ὁ δημιουργὸς καὶ νυμφαγωγὸς τοῦ πρώτου ζευγαριοῦ παρέδωσε στὸν Ἀδὰμ τὴ γυναῖκα του Εὐᾶ· *ὅτι παρὰ σοῦ ἀρμόζεται ἀνδρὶ γυνή*, ὅπως λέγει ἡ σχετικὴ εὐχή²⁷. Πρόκειται γιὰ ἕναν βαθύτατο χριστιανικὸ λειτουργικὸ συμβολισμό, ποῦ ὅσο κι ἂν δὲν ἀπολείπει ἀπὸ τὶς γαμήλιες συνήθειες τῆς εἰδωλολατρικῆς ἀρχαιότητος²⁸, ὁμως τὶς ἀπαρχές του θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε ἰδιαίτερα στὴν Ἀγία Γραφή. Ἔτσι σύμφωνα μὲ τὴν Π. Διαθήκη ὁ Τωβίτ κάλεσε τὴν θυγατέρα του Σάρρα καὶ λαβὼν τῆς χειρὸς αὐτῆς παρέδωκεν αὐτὴν τῷ Τωβία γυναῖκα καὶ εἶπεν. Ἴδου κατὰ τὸν νόμον Μωϋσέως κομίζου αὐτὴν καὶ ἄπαγε πρὸς τὸν πατέρα σου· καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς (Τωβ. ζ', 13). Καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀναφερόμενος στοὺς γάμους τῆς χρυσοῦς Ὀλυμπιάδας, ὅπου δὲν μπόρεσε νὰ παραστῆ, γράφει χαρακτηριστικὰ: *Πάρεμι καὶ συνορτάζω καὶ τῶν νέων τὰς δεξιὰς ἀλλήλαις τε ἐμβάλλω καὶ ἀμφοτέρας τῆ τοῦ Θεοῦ*²⁹. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης θεωρεῖ τὴν εὐχὴ τῆς ἀρμόσεως, ὡς μιὰ ἐπίκληση πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ἅγιον... *τὸν ἀσώματόν τε καὶ καθαρὸν, τὸν πλάσαντα τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐξ αὐτοῦ τὴν γυναῖκα εἰς βοηθόν, αὐτὸν ἐξαποστεῖλαι ἄνωθεν τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ἀρμόσαι τούτους ἀλλήλοις. Καὶ πάλιν συνάπτει τούτων τὰς χεῖρας, τὸ τέλειον δηλῶν τῆς ἐνώσεως*³⁰.

Στὴ συνάφεια αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ τονίσουμε καὶ τὴ δογματικὴ διαφορά τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας πρὸς τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τοῦ γάμου. Οἱ Ρωμαιοκαθολικοί, δηλαδή, τονίζουν ὅτι τὸ βασικὸ στοιχεῖο ποῦ συνιστᾷ ἕνα γάμο εἶναι ἡ ἀμοιβαία συγκατάθεση τῶν συζύγων, ἀντίληψη ποῦ ὀδηγεῖ εὐθέως στὸν πολιτικὸ γάμο. Ἀντίθετα κατὰ τὴν ὀρθόδοξη ἀντίληψη, γιὰ τὴ σύναψη ἑνὸς γάμου προϋποτίθεται ὁπωσδήποτε ἡ συγκατάθεση τῶν μελλόντων συζύγων. Ὅμως ἡ διαμέσου τῆς ἱερολογίας ἐκκλησιοποίησή του εἶναι ἐκεῖνη ποῦ ἀνεβάζει τὸ γάμο ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς φυσικῆς σχέσεως στὸ ὕψος τοῦ χριστιανικοῦ μυστηρίου³¹.

5. Ἐρχόμαστε τώρα στὰ *στέφανα τοῦ γάμου* ποῦ ἀποτελοῦν ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐκφραστικὰ καὶ ἐντυπωσιακὰ σύμβολα τῆς ἀκολουθίας αὐτῆς, ἀφοῦ στέψη καὶ στεφάνωμα, στεφανωμένος καὶ ἀστεφάνωτος εἶναι ὄροι ποῦ καθιε-

27. Τρεμπέλας, *μν. ἔργ.*, σ. 60.

28. Βλ. σχετικὰ Χαραλαμπίδης Κ.Π., *Συμβολικὲς παραστάσεις τῆς Νίκης στὴν παλαιοχριστιανικὴ τέχνη τῆς Δύσης*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 115.

29. *Πρὸς Προκόπιον Ἐπιστολὴ 103*. PG 37, 313.

30. *Περὶ τοῦ τιμίου νομίμου γάμου*. PG 155, 509 BC.

31. Τρεμπέλας Π.Ν., *Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τ. 3, Ἀδελφότης Θεολόγων Ὁ Σωτήρ, Ἀθῆναι 1961, σσ. 343-345.

ρώθηκαν στή χριστιανική παράδοση πρὸς δήλωση τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου. Ἀνατρέχοντας στήν προϊστορία τοῦ χριστιανικοῦ αὐτοῦ γαμικοῦ συμβόλου διαπιστώνουμε κατ' ἀρχὴν ὅτι ἡ στεφανηφορία ἀποτελεῖ μιὰ ἐπιμέρους πτυχή τῆς γενικώτερης χρήσης τῶν ἀνθέων στὸν εὐρύτερο χῶρο τῆς κοσμικῆς καὶ θρησκευτικῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, ἄμεσα μάλιστα συνδεδεμένη μὲ τὴν εἰδωλολατρία³². Ἔτσι τὰ ἄνθινα στεφάνια τὰ χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι ὡς σύμβολα ἔκφρασης χαρᾶς σὲ δεῖπνα καὶ συμπόσια, μ' αὐτὰ στεφάνωναν ἐπιβραβευτικά τοὺς νικητὲς τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων καὶ τῶν πολεμικῶν μαχῶν, ἢ προσέδιδαν ἐπισημότητα σὲ τελετὲς ἀναγόρευσης σὲ ὑψίστα ἀξιώματα, ὅπως ἡ στέψη τῶν βασιλέων κ.λπ. Στεφανηφοροῦντες προσήρχοντο ἀκόμη οἱ ἀρχαῖοι καὶ κατὰ τὴν τέλεση τῶν θυσιῶν, ἰδιαίτερα στὶς ἐορτὲς τῆς γονιμότητας, ὅταν χρησιμοποιοῦσαν τὰ ἄνθη ὡς εἶδος δέησης γιὰ τὸν γρήγορο ἐπανερχομὸ τῆς ἀνοιξῆς ποὺ ζωογονεῖ τὴ φύση. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Ρωμαῖοι προσήρχοντο στὸ γάμο στεφανηφοροῦντες μὲ θρησκευτικὴ ἔννοια, ὅπως στεφανοφορῶν παριστάνεται καὶ ὁ θεὸς τοῦ γάμου Ὑμέναιος.

Ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα χρήση τῶν στεφάνων στή δημόσια καὶ ἰδιωτικὴ ζωὴ τῶν ἀρχαίων ἐπιβεβαιώνεται λίγο πολὺ καὶ ἀπὸ τὴν Κ. Διαθήκη (Βλ. Πραξ. ιδ', 13 / Φιλιπ. δ, 1 / Α' Θεσ. ιβ', 19 / Β' Τιμ. δ', 8 / Ἀποκ. Β', 10 κ.ἄ.), χωρὶς ὡστόσο νὰ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸν γάμο. Αὐτὸς εἶναι ἀναμφισβήτητα ἓνας ἐπιπλέον λόγος ποὺ ἐξηγεῖ τὴν μαρτυρούμενη ἐφεκτικότητα τῆς Ἐκκλησίας στή χρήση στεφάνων κατὰ τὴν πρώτη χριστιανικὴ περίοδο³³ Ἀντίθετα οἱ χριστιανοὶ προτρέπονται σὲ μιὰ πνευματικὴ θεώρηση τῆς συνήθειας αὐτῆς, καθότι σύμφωνα μὲ τὸν σοφὸ τῆς Π. Διαθήκης *γυνὴ ἀνδρεία στέφανος τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς* (Παρ. 12, 4). Ἡ, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, *στέφανον μὲν γυναικὸς τὸν ἄνδρα ὑποληπτέον, ἀνδρὸς δὲ τὸν γάμον, ἄνθη δὲ τοῦ γάμου τὰ τέκνα ἀμφοῖν, ἃ δὴ τῶν σαρκικῶν λειμώνων ὁ θεὸς δρέπεται γεωργός... ἡμῖν δὲ δόξα ὁ πατὴρ τῶν ὄλων καὶ τῆς συμπάσης Ἐκκλησίας στέφανος ὁ Χριστός*³⁴.

32. Βλ. σχετικὰ: Baus K., *Der Kranz in Antike und Christentum. Eine Religionsgeschichtliche Untersuchung mit besonderer Berücksichtigung Tertullians*. Bonn 1940. Deubner R., *Die Bedeutung des Kranzes im Klassischen Altertum*. Archiv f. Religionswissenschaft 30 (1933). Κυριακίδης Στίλπ., «Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ τὰ λουλούδια». Πειραϊκὰ γράμματα Α (1940), 2.

33. Κλήμης Ἀλεξανδρείας, *Παιδαγωγός* 2,8. ΒΕΠΕΣ 7, σ. 163: *Εἶργονται τοίνυν στεφάνων οἱ τῷ λόγῳ παιδαγωγούμενοι· οὐκ ἐπικατιδεῖν δοκοῦσιν τὸν λόγον, ἐν ἔγκεφάλῳ τοῦτον ἰδρυμένον· οὐδ' ὅτι κωμαστικῆς ἀγερωχίας σύμβολον ὁ στέφανος εἶη, ἀλλὰ γὰρ ὅτι τοῖς εἰδώλοις κατωνόμασται.*

34. Ὁπ. παρ.

Ἡ μετὰ τὴν ἔκλειψη τοῦ κινδύνου τῆς εἰδωλολατρίας προοδευτικὴ υἱοθέτηση ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς γαμήλιας χρήσης τῶν στεφάνων, προσέλαβε καὶ νέο πνευματικὸ περιεχόμενο, ἐμπνευσμένο αὐτῇ τῇ φορᾷ ἀπὸ τὸ ἀγωνιστικὸ φρόνημα ποὺ χαρακτηρίζει τὴ ζωὴ τῶν ἀθλητῶν³⁵ καὶ τῶν μαρτύρων³⁶. Ἰδιαίτερα κατὰ τὸν ἱερό Χρυσόστομο τὰ στέφανα τῶν νυμφίων εἶναι ἔθος κανονικὸν καὶ σύμβολον τῆς νίκης, διότι οἱ νυμφιοὶ οὐ κατηγωνίσθησαν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς³⁷. Τὴν ἀντίληψη αὐτῇ υἱοθετεῖ καὶ ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης θεωρῶντας τὰ στέφανα ὡς τὸ πνευματικὸ ἔπαθλο ποὺ λαμβάνουν οἱ νυμφευόμενοι, *ὅτι συνάπτονται ἄσπιλοι, καὶ ὡς τὴν παρθενίαν ἄχρι τοῦ γάμου συντηρηθήκασιν*³⁸. Σχολιάζοντας δὲ τὸ ἀντίστοιχο σημεῖο τῆς ἀκολουθίας λέγει χαρακτηριστικά: *Εἶτα καὶ τοὺς στεφάνους ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου λαβῶν καὶ εὐλογήσας τὸν μὲν εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀνδρός, τὸν δὲ εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς γυναικὸς τίθησιν, πρὸς τὸν Κύριον καὶ Θεὸν τῶν ὄλων δόξη καὶ τιμῇ στεφανῶσαι αὐτοὺς εὐχόμενος, ὡς καθαρῶς ἐν αὐτῷ συναπτομένους. Οὓς δὴ στεφάνους καὶ ὁ τῆς σωφροσύνης καὶ ὁμοιοῦς ἀνάδοχος ὀπισθεν ἐστὼς δέχεται, ἀντὶ πατρὸς αὐτοῖς γενόμενος καὶ διδάσκαλος τῆς ὁμοφροσύνης καὶ ἀγαθῆς συζυγίας. Διὸ καὶ τῶν ὀρθοδόξων ὀφείλει καὶ θεοφιλῶν εἶναι*³⁹.

Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο, κατὰ τὴν ἀκρίβεια τῆς κανονικῆς τάξης, ὁ μὲν πρῶτος γάμος, ὡς κυρίως ὦν νόμος, εἰκότως ἐστεφάνωται ὑπὸ τῆς ἱερωσύνης, ὡς ἀνέπαφος, ὡς ἄρρωτος, ὡς ἀνάλωτος πορνικῶ πάθει, καὶ διὰ τοῦτο ὡς νικητῆς τῆς ἁμαρτίας κατεστεμμένος⁴⁰. Ἐνῶ ἀντίθετα ὁ δίγαμος δὲν στεφανώνεται, διότι δὲν μπόρεσε νὰ ἀντισταθῆ εἰς τὴν πύρωσιν τῆς σαρκὸς (Α' Κορ. ζ', 9)⁴¹. Ἀργότερα ὁμως ἐπεκράτησαν μετριοπαθέστερες ἀντιλήψεις, γι' αὐτὸ καὶ κατὰ τὸν Μητροπολίτη Ἡρακλείας Νικήτα (13 αἰ.) ἡ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας συνήθεια, τὰ τοιαῦτα οὐ παρατηρεῖται· ἀλλὰ

35. Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱεραρχία (Περὶ τῶν ἐπὶ τοῖς κεκοιμημένοις τελουμένων)*. PG 3, 556B. Πρὸβλ. Τζέροπος Δ.Β. (Πρωτ.), «Τὸ νεκρικὸ λείψανο καὶ ἡ ἐπιτάφια φροντίδα του», σὺν συλλογικὸ τόμο: *Ἱερά Μητρόπολις Δράμας, Νεκρώσιμα Τελετουργικά (Εἰσηγήσεις-Πορίσματα Ἱερατικοῦ Συνεδρίου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δράμας, ἔτους 2001)*, Δράμα 2001, σσ. 215-220.

36. Στὶς ἀρχαῖες κατακόμβες, ὅπως καὶ σὲ σαρκοφάγους, σῶζονται παραστάσεις ποὺ δείχνουν συζυγικὰ ζευγάρια ἢ καὶ δλόκληρες οἰκογένειες νὰ στεφανώνονται ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Θεοῦ, ὡς νικητῆς τοῦ ἐντιμου ἔγγαμου βίου τους. Χαράλαμπίδης, *μν. ἔργ.*, σσ. 130-131.

37. *Ὁμιλία Θ', Εἰς τὴν Α' Τιμ. β.* PG 62, 546.

38. *Περὶ τοῦ τιμίου νομίμου γάμου*. PG 155, 505 AB.

39. *Περὶ τοῦ τιμίου νομίμου γάμου*. PG 155, 509 CD.

40. Θεόδωρος Στουδίτης, *Ἐπιστολαί, Βιβλ. 1, 50*. PG 99, 1092 D.

41. Κεδρηνός Γ., PG 122, 85.

καὶ τοῖς διγάμοις τοὺς νυμφικοὺς στεφάνους ἐπιτίθησιν. Καὶ οὐδεὶς οὐδέποτε παρὰ τοῦτο ἐνεκλήθη. Πλὴν ἓνα ἢ δεύτερον χρόνον τῆς θείας εἰργονταὶ κοινωνίας⁴². Ἴσως δὲ στὴν ἐξέλιξη αὐτὴ νὰ συνετέλεσε καὶ ἡ μεταγενέστερη νοηματικὴ συσχέτιση τῶν στεφάνων τοῦ γάμου πρὸς τὶς βασιλικὲς στέψεις, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τὰ στέφανα συμβολίζουν τὴ βασιλικὴ δόξα καὶ τιμὴ μὲ τὴν ὁποία περιβάλλεται τὸ νέο ζευγάρι, ἀφοῦ μέσῳ τοῦ *αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε* (Γεν. α' 28) καθίσταται κυρίαρχο πάνω στὴν κτίση. Ἡ ἐνδεχόμενη βασιλικὴ καταγωγή τοῦ τελετουργικοῦ τῆς στέψεως⁴³, τὸ περιεχόμενο τῶν ψαλμικῶν στίχων ποὺ τὴν συνοδεύουν (*Ψαλμ. η', 6-7*) καὶ ἡ κατασκευὴ στεφάνων ἀπὸ ἄργυρο ἢ μέταλλο στὴν παλαιὰ Ὁρθόδοξη Ρωσία⁴⁴ συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἂποψης αὐτῆς.

6. Μετὰ τὴν ἄρμωση καὶ στέψη τῶν νυμφευομένων ἀκολουθοῦν τὰ δύο καινοδιαθηκικὰ ἀναγνώσματα, (*Ἰω. β' 1-11 / Ἐφ. ε' 20-33*), τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὸν 14ο αἰ. καὶ ἐξῆς ἀποτελοῦν σταθερὸ δομικὸ στοιχεῖο τῆς ἰσχύουσας σήμερα ἀκολουθίας τοῦ γάμου. Τὸ πνεῦμα δὲ τῆς ὁμοτιμίας καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐν Χριστῷ προσεφαρμογῆς καὶ ἀποδοχῆς τῶν δύο νυμφευομένων, ποὺ ἀποπνέει ὁ κατὰ τὴ στιγμή αὐτὴ ἐξαγγελόμενος εὐαγγελικὸς λόγος, λυμαίνεται σήμερα, ὡς μὴ ὤφειλε, μὰ κατὰ πάντα ἐξοβελιστέα ἀπὸ τὴν ἀκολουθία, λαϊκὴ συνήθεια, ποὺ λαμβάνει χώρα κατὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ ἀποστολικοῦ ἀναγνώσματος. Κατὰ τὴ στιγμή, δηλαδή, ποὺ ἀκούγεται ὁ τελευταῖος στίχος του «ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα», ἡ νύμφη πατὰ τὸ πόδι τοῦ γαμβροῦ, ἀμφισβητώντας μὲ τὸν συμβολικὸ αὐτὸ τρόπο τὸν τύπο σχέσης τῆς χριστιανῆς γυναίκας πρὸς τὸν ἄνδρα, ποὺ εἰσηγεῖται ἐδῶ ὁ ἅγιος ἀπόστολος.

Εἶναι προφανές ὅτι τὴν νυμφικὴ αὐτὴ ἀντίδραση, ἡ ὁποία γίνεται συχνὰ αἰτία γενικῆς θυμηδίας, προκαλεῖ ἡ κραυγαλέα παρερμηνεία τῆς βιβλικῆς ἔννοιας τοῦ φόβου, καὶ ἡ καθημερινὴ ἐμπειρία ἀπὸ τὴν εὐκολὴ διολίσθηση τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου σὲ μὴ χριστιανικὲς συμπεριφορές. Διότι εἶναι γνωστὸ, ὅτι ὁ προχριστιανικὸς κόσμος ἀντιμετώπισε τὴ ρύθμιση τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων τῶν συζύγων, μὲ τὴν ἄνευ ὄρων ὑποταγὴ τῆς γυναίκας στὸν ἄνδρα, γεγονός ποὺ ὀδήγησε τελικὰ στὴν ὑποτίμηση τοῦ γυναικείου φύλου ἔναντι τοῦ ἀνδρικοῦ. Παρὰ ταῦτα ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐνέδωσε στὸν

42. Ράλλης Γ.Α.-Ποτλῆς Μ., *Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ Ἱερῶν Κανόνων*, τ. Ε', Ἀθῆναι 1854, (Φωτοαναστατικὴ ἀνατύπωση, Ἐκδόσεις Γρηγόρη 1992), σ. 441.

43. Τρεμπέλας Π.Ν., *Μικρὸν Εὐχολόγιον*, τ. Α, Ἀθῆναι 1998², σ. 29. Σκαλτσῆς Π., *Γάμος καὶ Θεία Λειτουργία*, Ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 215.

44. Σκαλτσῆς Π.Ι., *Λειτουργικὲς Μελέτες*, Ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 115.

πειρασμό να κηρύξει μια ριζοσπαστική εξίσωση της γυναίκας προς τον άνδρα, όπως έκαναν διάφορες ομάδες Γνωστικών. Ἀλλά διατηρώντας την ἀρχή της ὑποταγῆς της γυναίκας στον άνδρα, με βάση τους διακριτούς ρόλους των δύο φύλων μέσα στην οἰκονομία της σωτηρίας, ἔθεσε ως πρότυπο της σχέσεως αὐτῆς τὴν ὑποταγὴ τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν κεφαλὴν της ποὺ εἶναι ὁ Χριστός. Καὶ μπορεῖ μὲν ἡ εὐαγγελικὴ ἐντολὴ πρὸς τὴν γυναῖκα νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ ὑποταγὴ καὶ ὁ φόβος-σεβασμὸς της πρὸς τὸν άνδρα *ἵνα μὴ διὰ τὴν παρρησίαν τῆς ἀγάπης εἰς καταφρόνησιν ἔλθῃ τοῦ ἀνδρός*, ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἅγιος Νεκτάριος σὲ σχετικὴ ποιμαντικὴ πραγματεία του⁴⁵. Ἀλλ' ἡ ἀντίστοιχη ἐντολὴ πρὸς τὸν άνδρα νὰ ἀγαπᾷ τὴν γυναῖκα ὅπως τὸν ἑαυτό του, εἶναι αὐτὴ ποὺ συνιστᾷ καὶ τὴν ἑπαναστατικὴ συμβολὴ τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν ἑναρμόνιση τῶν σχέσεων τῶν δύο φύλων μέσα στὸ γάμο (Ἐφ. ε' 25-30).

Ἐπ' αὐτοῦ εἶναι ἐξόχως διδακτικὰ ὅσα καὶ πάλιν ὁ ἅγιος Νεκτάριος γράφει στὴν προμνημονευθεῖσα μελέτη του⁴⁶ γιὰ τὴν ἔννοια μὲ τὴν ὁποία ὁ ἅγιος ἀπόστολος χρησιμοποιοῦ τὸν ὄρο «φόβος» στὴν συγκεκριμένη περικοπή: *Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος φόβος οὐδὲν δύναται νὰ ἐκφράζη τὸ φοβερὸν καὶ τὸ ἐκδειματοῦν τὴν γυναῖκα. Ἡ Ἐκκλησία ὡς σῶμα Χριστοῦ ἀγαπᾷ καὶ συνάμα φοβεῖται τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς Σωτῆρα καὶ κεφαλὴν αὐτῆς. Ὁ φόβος οὗτος τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν γεννᾶται ἐκ τῆς πολλῆς ἀγάπης πρὸς τὸν ἀγαπήσαντα αὐτὴν καὶ ἐκφράζεται καὶ ἐκδηλοῦται ὡς ἄκρα πρὸς αὐτὸν εὐλάβεια, ὡς εὐλάβεια πρὸς τὰς ἑαυτοῦ ἐντολάς, ὡς ὑποταγὴ ἄκρα πρὸς αὐτὸν καὶ ὡς προθυμία πρὸς εὐαρέσκειαν αὐτοῦ. Ἡ ἀγάπη αὕτη τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν Σωτῆρα ἐκδηλοῦται ὡς φόβος μὴ ὑπολειφθῇ ἐν τινι καὶ ἐκπέση τῆς ἀγάπης αὐτοῦ ἀναξία ταύτης δεικνυομένη. Τοιοῦτος ὁ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν Σωτῆρα Χριστὸν φόβος. Ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἔννοιαν καὶ σημασίαν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐζήτησε τὴν σύσφιγξιν τῶν δεσμῶν τῆς συζυγικῆς ἀγάπης· διότι ὡς ἡ ἀγάπη καὶ ὁ φόβος τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν Σωτῆρα Χριστὸν προσφιλεστέραν αὐτὴν ὡς νύμφην τῷ νυμφίῳ Χριστῷ ποιοῦσιν, οὕτω καὶ ἡ ἀγάπη καὶ ὁ φόβος τῆς γυναικὸς πρὸς τὸν ἑαυτῆς άνδρα προσφιλεστέραν αὐτὴν αὐτῷ ποιοῦσιν.*

Ὡς σύμβολο τῆς σεμνότητος τῆς γυναίκας καὶ τῆς ἐν Χριστῷ ὑποταγῆς της στον άνδρα θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ καὶ τὸ νυμφικὸ πέπλο (Velatio nuptialis), ποὺ ἀπαντᾶται ὡς σήμερα στὰ παραδοσιακὰ γαμικὰ ἔθιμα δια-

45. *Περὶ τοῦ τις ἡ ἀληθὴς ἐρμηνεία τῆς ρήσεως τοῦ ἀποστόλου Παύλου «ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν άνδρα - Ἐφ. ε' 33»*, Ἀθήναι 1988, σ. 11.

46. Ὅπ. παρ., σ. 8-9.

φόρων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδας. Ἀρχικά ὡς προστατευτικό κάλυμμα τῆς κεφαλῆς ἀπὸ τὸ κρῦο ἢ τὴ ζέστη (χειμάστριο-θέριστρο), τὸ πέπλο κατανοήθηκε προοδευτικά ὡς διακριτικό ἔνδυμα τῆς γυναίκας, σὲ ἀντιδιαστολὴ μάλιστα μὲ τὸ ἀκάλυπτο τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀνδρός. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ τήρηση τῆς διάκρισης αὐτῆς ἀπαιτεῖτο ἰδιαίτερα κατὰ τὶς ἐπίσημες ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Γι' αὐτὸ καὶ σὲ συνάρτηση μὲ τὶς κοινωνικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς τὸ θέμα τοῦ καλύμματος ἢ μὴ τῶν γυναικῶν κατὰ τὶς λατρευτικὲς συνάξεις φαίνεται ὅτι ἀπασχολοῦσε ἔντονα τοὺς χριστιανούς κατὰ τὴν ἀποστολικὴ ἐποχὴ⁴⁷. Ἡ σύσταση ὁμῶς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου πρὸς τὶς γυναῖκες-μέλη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου νὰ προσέρχονται στὶς λατρευτικὲς συνάξεις μὲ καλυμμένη τὴν κεφαλὴ (Α' Κορ. ια', 2-16) λειτούργησε καταλυτικὰ στὴ διαμόρφωση μιᾶς παράδοσης, πού τὴν βλέπουμε ἐμπεδομένη κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, ὁ ὁποῖος γράφει σχετικὰ: *Σύμβολα δέδοται ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ πολλὰ μὲν καὶ ἕτερα, τῷ μὲν τῆς ἀρχῆς, τῇ δὲ τῆς ὑποταγῆς. Μετὰ δὲ ἐκείνων καὶ τοῦτο, τὸ ταύτην καλύπτεσθαι, τοῦτο δὲ γυμνὴν ἔχειν τὴν κεφαλὴν*⁴⁸. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ καὶ παρὰ τὴ νοηματικὴ φθορὰ πού ὑπέστη ἀπὸ τὴν ἐκκοσμίκευση, τὸ νυμφικὸ πέπλο ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ ἀποτελεῖ βασικὸ λειτουργικὸ σύμβολο, διότι περισώζει μ' αὐτὸν τὸν ἐπίσημο καὶ τόσο ἐκφραστικὸ τρόπο, ἓνα κύριο στοιχεῖο τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας, ὅπως εἶναι ἡ ἐν Χριστῷ σχέση τοῦ ἀνδρα καὶ τῆς γυναίκας μέσα στὸ γάμο⁴⁹.

7. Ἡ *εὐλογία τοῦ ποτηρίου* κοινῶ οἴνου καὶ ἡ προσφορά του πρὸς πόση στοὺς νυμφευομένους ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητα μιὰ ἀκόμη ἀπὸ τὶς κορυφαῖες στιγμὲς τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου. Τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι ἀκολουθεῖ, ὅπως καὶ στὴ Θεία Λειτουργία, ἀμέσως μετὰ τὴν κυριακὴ προσευχὴ, τῆς ὁποίας εἶναι γνωστὸς ὁ εὐχαριστιακὸς χαρακτήρας, ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ προφανεῖς ἐνδείξεις τῆς ἀμεσης σχέσης του πρὸς τὸ εὐχαριστιακὸ ποτήριο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο κοινωνοῦσαν οἱ νυμφευόμενοι, κατὰ τὴν ἐποχὴ πού ὁ γάμος ἐτελεῖτο στὰ πλαίσια τῆς Θείας Λειτουργίας. Διότι κατὰ τὴν περίφημη ρή-

47. Ἀδαμίτζογλου Εὐ., *Ἡ γυναίκα στὴ Θεολογία τοῦ Ἀπ. Παύλου. Ἐρμηνευτικὴ ἀνάλυση τοῦ Α' Κορ. 11, 2-16*. (Διδακτορικὴ διατριβή). Θεσσαλονίκη 1989 (ἀνατύπωση 1994), σσ. 334-339.

48. Ὁμιλία κατ', *Εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθίους*, PG 61, 216γ.

49. Ἀπὸ τὴ συμβολὴ τοῦ γάμου τὸ πέπλο πέρασε καὶ στὴν ἀκολουθία καθιέρωσης τῶν παρθένων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας (Velatio), ὡς ἔκφραση ὑποταγῆς καὶ ἀφιέρωσης στὸ νυμφίο Χριστό. Βλ. σχετικὰ Schilling R., «*Le voile de consécration dans l'ancien rit romain*» στὸ *Revue des Sciences Religieuses* (Melanges en honneur de Mgr. M. Andrieu, No special), Strasbourg 1956, σσ. 409-410.

ση τοῦ Τερτυλλιανοῦ τὸν γάμο οἰκονομεῖ ἡ Ἐκκλησία, ἐπιβεβαιώνει ἢ προσφορὰ καὶ σφραγίζει ἡ εὐλογία⁵⁰.

Ὡστόσο καὶ ἐδῶ ὑπάρχει μιὰ ἐνδιαφέρουσα προῖστορία, πού σχετίζεται μὲ τὸ ποτήριο οἴνου καὶ τὰ κοινὰ ἐδέσματα πού συνηθίζονταν στὶς γαμήλιες τελετὲς τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς ἐποχῆς, καὶ συμβόλιζαν τὴν κοινότητα τῶν ἀγαθῶν καὶ τὴν ἔνωση γενικὰ τῶν νυμφίων. Ἄλλωστε στὸ Ἔασμα Ἄσμάτων (ε', I), τὸ κατεξοχὴν ἐρωτικὸ βιβλίο τῆς Π. Διαθήκης, ὁ ἀδελφιδὸς καλεῖται νὰ συμμετάσχει σὲ κοινὴ τράπεζα, ὅπου παρατίθεται ἄρτος, μέλι, οἶνος καὶ γάλα. Σύμφωνα δὲ μὲ τὶς διατάξεις τοῦ Ταλμοῦδ καὶ στὸ τυπικὸ τοῦ ἑβραϊκοῦ γάμου παρατίθενται δύο ποτήρια οἴνου, πάνω στὰ ὁποῖα λέγονται οἱ ἑπτὰ γαμήλιες εὐλογίες⁵¹. Προφανῶς στὰ πλαίσια ἐνὸς τέτοιου γαμήλιου δεῖπνου στὴν Κανᾶ μετέτρεψε ὁ Χριστὸς τὸ νερὸ σὲ κρασί. Ἡ δὲ ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας εὐχαριστιακὴ ἐρμηνεία τοῦ θαύματος αὐτοῦ⁵² ἀποτελεῖ τὴν οὐσιαστικώτερη προσφορὰ τῆς χριστιανικῆς παράδοσης στὴν ἀνανοσηματοδότηση τοῦ παραδοσιακοῦ αὐτοῦ γαμήλιου ἐθίμου.

Ἡ ἱστορικὴ παρακολούθηση τῆς ἐξέλιξης τοῦ συμβολικοῦ αὐτοῦ στοιχείου δείχνει ὅτι τὸ κοινὸ ποτήριο οἴνου ἐξακολουθεῖ νὰ προσφέρεται στοὺς νυμφίους παράλληλα μὲ τὸ εὐχαριστιακὸ ποτήριο, συνοδευόμενο ἐνίοτε καὶ μὲ τὴν προσφορὰ ἄλλων ἐδεσμάτων, ὅπως μέλι, μέλι μὲ καρύδια ἢ μὲ ἀμύγδαλα, σύμβολο τῆς γλυκύτητας τῶν κοινῶν ἀγαθῶν. Πιθανώτατα δὲ ἡ συνήθεια αὕτῃ ν' ἀποτελεῖ ἀπομίμηση παλαιᾶς αἰγυπτιακῆς βαπτισματικῆς συνήθειας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποῖα οἱ νεοφώτιστοι, μετὰ τὴν μετάληψη τῆς Θείας Κοινωνίας, γεύονταν καὶ μέλι μὲ γάλα ὡς σύμβολο τῆς γλυκύτητας τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν. Τὰ σακχαρόπηκτα (κουφέτα) καὶ τὰ λουκούμια πού τοποθετοῦνται ὡς σήμερα στὸ δίσκο τῶν στεφάνων μπορεῖ ν' ἀποτελοῦν κα-

50. *Ad Uxorem, II, VIII-6*. SC 273, 148.

51. Lamm M., *The jewish way in love and marriage*, San Francisco 1980, σσ. 228-229. Hruby K., «Symboles et textes de la celebration du mariage judaïque», στὸ «La celebratione christiana del matrimonio, Simboli e Testi, Atti del II Congresso internatonae de Liturgia, Roma, 27-31, Maggio 1985, a cura di Giustino Farnedi (Studia Anselmiana 93, Analleccta Liturgica 11), Roma 1986, σ. 18. Baldanza G., «Il rito del matrimonio nell' euchologio Barberini 336», *Analisi della sua visione teologia, Ephemeridess Liturgicae 93 (1979) 322-323*. Σκαλτσῆς Π.Ι., *Λειτουργικὲς Μελέτες*, Ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 118-119.

52. Κύριλλος Ἱεροσολύμων, *Κατήχησις Μυσταγωγικὴ Δ' Β*. ΒΕΠΕΣ 39, 255: *Τὸ ὕδωρ ποτὲ εἰς οἶνον οἰκείω νεύματι μεταβέβληκεν ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας καὶ οὐκ ἀξιόπιστός ἐστιν, οἶνον εἰς αἶμα μεταβαλόν*. Βλ. Καρακόλης Χ., *Ἡ θεολογικὴ σημασία τῶν θαυμάτων στὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιο*. Ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 97-118, 546-549.

τάλοιπο τῆς ἀρχαίας αὐτῆς συνήθειας⁵³.

Πέρα ὁμως ἀπὸ τὴ πίεση τῶν λαϊκῶν συνθηθειῶν στὴ σταθεροποίηση τῆς θέσεως τοῦ κοινοῦ ποτηρίου στὴν ἀκολουθία τοῦ γάμου συνετέλεσε καὶ ἡ μετὰ τὴν ἀποδέσμευση τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου ἀπὸ τὴ Θεία Λειτουργία ἢ προσφορὰ τῆς Θείας Κοινωνίας στοὺς ἀξιούς νὰ προσέλθουν γινόνταν ἀπὸ προηγουμένα ἄγια, τὰ ὁποῖα ἐνίοτε γιὰ πρακτικούς λόγους ἐρρίπτοντο σὲ ποτήριο κοινοῦ οἴνου⁵⁴. Ἔτσι ἀπὸ τὸ 9ο αἰ. καὶ ἐξῆς διαμορφώνεται παράδοση δύο ποτηρίων, ἐνὸς γιὰ τὴν μετάδοση τῶν προηγουμένων Δώρων καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ κοινοῦ, τῆς ὁποίας ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσωπευτικώτερους μάρτυρες εἶναι ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης⁵⁵.

Ἡ ἐπακολουθήσασα ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων μὲ τὴν ὀριστικὴ ἀποδέσμευση τῆς ἀκολουθίας τελέσεως τοῦ γάμου ἀπὸ τὴ Θεία Λειτουργία εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μετὰ τὸν 12ο αἰ. ἐπιβίωση μόνο τοῦ κοινοῦ ποτηρίου οἴνου. Πρόκειται προφανῶς γιὰ ἕναν ποιμαντικὸ συμβιβασμὸ τῆς Ἐκκλησίας⁵⁶, ποὺ ὅσο καὶ ἂν ἀποστέρησε τὴν ἀκολουθία τοῦ γάμου ἀπὸ τὸ εὐχαριστιακὸ της ὑπόβαθρο, δὲν παύει νὰ ἔχει μιὰ ἔξοχη ἀναγωγικὴ σημασία. Διότι ὄχι μόνον

53. Φουντούλης Ἰ.Μ., *Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικὰς ἀπορίας*, τ. 2, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1997⁵, σσ. 131-134.

54. Σκαλοτῆς Π., *Γάμος καὶ Θεία Λειτουργία*, Ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 194 ἔξ.

55. *Περὶ τοῦ τιμίου νομίμου γάμου*. PG 155, 512 D: *Τέλος γὰρ πάσης τελετῆς καὶ θείου μυστηρίου παντὸς σφραγίς ἡ ἱερὰ κοινωνία. Καὶ καλῶς ἡ Ἐκκλησία ποιούσα, προετοιμάζει τα θεῖα δῶρα, εἰς ἐξίλασμον τῶν συναπτομένων καὶ εὐλογίαν· ἐπεὶ αὐτὸς ἐν τῷ γάμῳ ἦν παραγεγονώς, ὁ δοὺς τὰ δῶρα καὶ ἂν, καὶ εἰς ἔνωσιν αὐτῶν εἰρηλικὴν καὶ ὁμόνοιαν· ὅθεν ἀξιῶς δεῖ εἶναι τῆς κοινωνίας τοὺς γάμῳ συζευγνυμένους, καὶ ἐν ναφῷ ἀγίῳ συνάπτεσθαι, τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ, τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐνώπιον αὐτοῦ· ὅπου καὶ διὰ τῶν δώρων αὐτὸς ἱερουργούμενος ἐστί καὶ προτίθεται καὶ μέσος ὁρᾶται ἡμῶν. Εἶτα καὶ ἀπὸ τοῦ κοινοῦ δίδωσι ποτηρίου. Καὶ τὸ Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι ψάλλεται. Τοῦτο δὲ διὰ τὰ πανάγια δῶρα καὶ εἰς σημεῖον τῆς ἐν εὐφροσύνῃ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐνώσεως· καὶ διὰ τὴν εἰρήνης καὶ ὁμονοίας ἐσται αὐτοῖς ἡ εὐφροσύνη. Τοῖς μὴ ἱκανοῖς δὲ τῆς κοινωνίας, ὅλον διγάμοις καὶ ὁμοίοις, οὐ τὰ θεῖα δίδεται δῶρα, ἀλλὰ τὸ κοινὸν ποτήριον μόνον εἰς ἁγιασμὸν καὶ κοινωνίαν ἀγαθῆν τε καὶ ἔνωσιν ἐν εὐλογίᾳ Θεοῦ.*

56. Φαίνεται ὅτι ἡ προοδευτικὴ ἀντικατάσταση τοῦ εὐχαριστιακοῦ ποτηρίου μὲ ποτήριον κοινοῦ ἄρτου καὶ οἴνου δὲν ἔγινε χωρὶς ἀντιστάσεις. Εἶναι ἐνδεικτικὴ ἐπ' αὐτοῦ ἡ σύσταση τοῦ ἀγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτη πρὸς τὸν ἱερολογοῦντα τὸν γάμο ἱερέα: *Νὰ μὴ γεμίῃ ποτήριον μὲ κρασί καὶ ψωμί κοινὸν καὶ τοὺς δίνει καὶ πίνουν, καθὼς εἶναι γεγραμμένον εἰς τὸ Εὐχολόγιον ἀντὶ τῆς Θείας Μεταλήψεως, ὅπου πρέπει νὰ λαμβάνουν οἱ νεόνυμφοι, διὰ τὸν ἔχουν κανένα ἐμπόδιον κανονικόν (Χριστοθήθεια τῶν Χριστιανῶν, ἔκδ. Ρηγοπούλου Β., Θεσσαλονίκη 1991, σ. 46).*

νο παραπέμπει ευθέως στην ευχαριστιακή θεώρηση του γάμου, ἀλλ' ἀποτελεῖ κι ἓνα θαυμάσιο σύμβολο, *τὴν ὁμοφροσύνην δηλοῦν καὶ κοινωνίαν τοῦ βίου καὶ εὐφροσύνην*⁵⁷ τῶν ἐρχομένων εἰς γάμου κοινωνίαν⁵⁸.

8. Ὁ *νυμφικός χορός* ποὺ γίνεται γύρω ἀπὸ τὸ ἱερὸ Εὐαγγέλιο καὶ ἔχει τὰ παράλληλά του τόσο στὴν ἀκολουθία τοῦ Βαπτίσματος, ὅσο καὶ στὴν ἀκολουθία τῶν χειροτονιῶν⁵⁹, εἶναι ἓνα εἶδος ἱεροῦ τελετουργικοῦ χοροῦ, ποὺ ἀπαντᾶται κατ' ἀρχὴν στὴν Π. Διαθήκη (Ἐξ. ιε' 20-21). Ὑπενθυμίζει ἀκόμη τὸ ἀρχαῖο ἑλληνορωμαϊκὸ ἔθιμο περιφορᾶς τῆς νύμφης γύρω ἀπὸ τὴν οἰκογενειακὴ ἑστία, μὲ τὴν ὁποία καθιερωνόταν ὡς οἰκοδέσποινα, κατὰ τὴν πρώτη εἰσοδὸς τῆς σπῆτι τοῦ συζύγου⁶⁰. Σήμερα ἐκφράζει βασικὰ τὴ χαρὰ τῆς ὁμηγύρευς γιὰ τὸ εὐχάριστο γεγονός ποὺ συντελέστηκε. Γι' αὐτὸ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ διάφορες λαϊκὲς ἐκδηλώσεις, ποὺ ὅσο ἀσυμβίβαστες καὶ ἂν ἐμφανίζονται πρὸς τὴν ἱερότητα τοῦ μυστηρίου, ἡ Ἐκκλησία τις υἰοθέτησε γιὰ νὰ τις ἐλέγχει. Ἀπὸ αὐτὲς ἡ πιὸ χαρακτηριστικὴ εἶναι τὸ πέταγμα τοῦ ρυζιοῦ, τὸ ὁποῖο, ὡς πολὺσπορος καρπός, αἰσθητοποιεῖ τὴν εὐχὴ νὰ γεννήσει τὸ ζευγάρι πολλὰ παιδιὰ⁶¹, ἢ καὶ νὰ ριζώσει κατὰ τὴν λαϊκὴ παρευμολογία τῆς λέξης.

Ὅμως ἡ συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴν χριστιανικὴ ἀνανοηματοδότηση τοῦ παραδοσιακοῦ αὐτοῦ ἔθιμου συνίσταται κυρίως στὰ ψαλτικά ἄσματα, ποὺ καθιέρωσε νὰ λέγονται κατὰ τὴ στιγμὴ αὐτὴ, καὶ μὲ τὰ ὁποῖα προσεπάθησε νὰ δώσει μιὰ πνευματικὴ διάσταση στὴν ὅλη ἀτμόσφαιρα τῆς γαμήλιας

57. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *Περὶ τοῦ τιμίου νομίμου γάμου*. PG 155, 508 B.

58. Ἡ ἀπὸ τὸν 10ο αἰ. καὶ ἔξ. μαρτυρούμενη ἀπὸ τὰ χειρόγραφα εὐχολογία λαϊκὴ συνήθεια νὰ θραυεῖται τὸ ποτήριο αὐτὸ συμβολίζει μᾶλλον τὸ εὐθραυστο τῆς ἀνθρώπινης εὐτυχίας. Arranz M., *L' Euchologio Constantinopolitano agli inizi del secolo XI*. Editrice Pontificia Unevesità Gregoriana, Roma 1996, σ. 330.

59. Theodorou E., «La dance sacrée dans le cult chrétien et plus spécialement dans la famille liturgique byzantin» στὸ συλλογικὸ τόμο *Gestes et paroles dans les diverses familles liturgiques*, Conférences St. Serg XXIV, Subsidiā, Ephemerides Liturgicae 14, Roma 1978, σσ. 285-230.

60. Πολίτης Ν., *μν. ἔργ.*, σσ. 245-250.

61. Συναφὲς εἶναι τὸ ἔθιμο τῶν ἀρχαίων «καταχυσμάτων», πολύγωνων, δηλαδή, σπόρων, ὄπως σουσάμι, κριθᾶρι κ.λπ., μὲ τοὺς ὁποίους ράντιζαν σὲ παλαιότερες ἐποχὲς τοὺς νυμφευομένους, «οἰωνιζόμενοι» μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν καλλιτεχνία τους καὶ τὴν ἐπάρθεια τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν. Ἀλλὰ καὶ τὰ νομίσματα, τὰ ὁποῖα καὶ σήμερα ἐξακολουθεῖ ὁ λαὸς νὰ ἐπιρρίπτει στοὺς περιχορεύοντες νυμφίους, φαίνεται ὅτι σχετίζονται μὲ τὰ ἐπικόμενα τῶν βυζαντινῶν, «κομποδέματα», δηλαδή, μὲ χρυσὰ νομίσματα, ποὺ διανεμόνταν στὸ λαὸ, ἰδιαίτερα κατὰ τοὺς βασιλικοὺς γάμους, ὡς ἔκφραση τῆς πάνδημης χαρᾶς. Βλ. Κουκουλὲς Φ., *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, τ. Δ'. Ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθῆναι (χ.χ.), σ. 147.

εὐφροσύνης. Ἔτσι μὲ τὴν ψαλμωδία τοῦ τροπαρίου *Ἡσαΐα χόρευε...*⁶² ἢ γαμήλια λειτουργικὴ σύναξη καλεῖται νὰ ἐκφράσει τὴν πνευματικὴν χαρὰ γιὰ τὴ θαυμαστὴ γέννηση τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὴν Παρθένο Μαρία, ποὺ προεῖδεν ὁ προφήτης Ἡσαΐας (ζ', 13), καὶ μὲ τὴν ὁποία κατέστη δυνατὴ ἡ πραγμάτωση τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Κυρίου στὸν κόσμο. Μὲ ἀνάλογο νόημα ψάλλονται τὰ τροπάρια *Ἅγιοι μάρτυρες...*⁶³ καὶ *Δόξα σοι Χριστέ ὁ Θεός...*⁶⁴, μὲ τὰ ὁποία καλοῦνται καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὸν ἱερό χορὸ τῆς χειροτονίας, ὡς συγχορευτὲς *οἱ ἅγιοι μάρτυρες οἱ καλῶς ἀθλήσαντες καὶ στεφανωθέντες*, ἀφοῦ, κατὰ τὸν Συμεὼν Θεσσαλονίκης, ἱερωσύνη καὶ γάμος ἀπαιτοῦν τὸ ἴδιο ἀθλητικὸ πνεῦμα⁶⁵. Πρόκειται γιὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ νέου ζευγαριοῦ, ποὺ θὰ δοθεῖ μέσα στὸ στάδιο τῆς ἀσκητικῆς τοῦ ἔγγαμου βίου, τὴν καθημερινότητα τοῦ ὁποίου ἐννοεῖ ἡ προτελευταία εὐχὴ τοῦ γάμου, ὅταν λέγει νὰ εὐλογήσει ὁ Θεὸς τὰς *εἰσόδους αὐτῶν καὶ τὰς ἐξόδους*⁶⁶.

9. Στὴν ἔναρξη τῆς πορείας τῆς νέας αὐτῆς ζωῆς εἶναι φυσικὸ νὰ συνοδεύουν τοὺς νεονύμφους οἱ προσευχὲς καὶ οἱ συγχαρητήριες εὐχὲς ὄλων τῶν συγγενῶν καὶ φίλων ποὺ παραβρέθηκαν στὴ χαρὰ τοῦ γάμου τους. Τελετουργικὴ ἔκφραση αὐτῶν τῶν προσευχῶν καὶ εὐχῶν ἀποτελεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ λειτουργοῦ τοῦ μυστηρίου ἔπαρση τῶν στεφάνων καὶ προσφώνηση τοῦ νέου ζευγαριοῦ μὲ τὶς λειτουργικὲς προσορῆσεις *Μεγαλύνθητι νυμφίε ὡς ὁ Ἄβραάμ... Καὶ σὺ νύμφη μεγαλύνθητι ὡς ἡ Σάρρα...*, ὅπου ὡς πρότυπο εὐτυχίας καὶ προκοπῆς προβάλλονται τὰ βιβλικὰ ζευγάρια Ἄβραάμ καὶ Σάρρα, Ἰσαὰκ καὶ Ρεβέκκα, Ἰακώβ καὶ Ραχὴλ. Κατὰ τὴ μαρτυρία τῶν χειρογράφων τὶς εὐχὲς τῆς Ἐκκλησίας στὴ χαρμόσυνη αὐτὴ στιγμὴ ἐξέφραζαν παλαιότερα καὶ ἄλλου εἶδους προσφωνήσεις, ὅπως τὸ βιβλικὸ *Ἀδελφοὶ χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε, ἢ Ζήσετε νεόνυμφοι, ἢ Ἁγία Τριάς φυλάξει ὑμᾶς*⁶⁷, ἢ σύμφωνα μὲ τὴν μαρ-

62. Παρακλητικὴ, Ἦχος πλ. α', Κανὼν Κυριακῆς, Εἱρμὸς Θ' Ὁδῆς.

63. Παρακλητικὴ, Ἦχος βαρῦς, α' στιχηρὸ μαρτυρικὸ ἐσπερινοῦ Παρασκευῆς.

64. Παρακλητικὴ, Ἦχος βαρῦς, α' ἀπόστιχο μαρτυρικὸ ἐσπερινοῦ Παρασκευῆς.

65. *Περὶ τοῦ τιμίου νομίμου γάμου*. PG 155, 513 BC: *Καὶ εὐθὺς λαμβάνων αὐτοὺς ἐκ τῶν χειρῶν, ὡς πρὸς τὸ θυσιαστήριον ἄγει καὶ χορεῖαν ποιούμενος, ἄδει μετὰ τῶν ψαλλόντων ἐν Χριστῷ εὐφραίνόμενος τὸ Ἅγιοι μάρτυρες ὡς ἐπὶ χειροτονία καὶ τὸ Δόξα σοι, φησὶν, Χριστέ ὁ Θεός, ἀποστόλων καύχημα. Κοινωνοὶ γὰρ Χριστοῦ καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ οἱ εὐσεβῶς καὶ σωφρόνως ζήσαντες, καὶ διὰ τὸ σαρκὶ μόνον, ἀλλὰ ψυχῇ μᾶλλον χρὴ συνάπτεσθαι, διὰ τε τῆς ὀρθῆς ἡμῶν πίστεως καὶ τῶν τῆς εὐσεβείας θεοφιλῶν ἔργων, ἵνα καὶ ἀληθῆς ἢ συζυγία καὶ γάμος ἀμίαντος καὶ κοινωνοὶ ὦσιν Χριστοῦ καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ καὶ μᾶλλον τῶν τῆς σαρκὸς καταφρονησάντων ἄχρι καὶ μαρτυρίου.*

66. Εὐχὴ Ὁ Θεός, ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας...

67. Τρεμπέλας, *Μικρὸν Εὐχολόγιον*, σ. 72.

τυρία τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης, καὶ ἄλλες διδακτικοῦ τύπου κατηχητικῆς προσλαλίης, ποὺ προηγοῦντο τοῦ χοροῦ⁶⁸. Φαίνεται ὅμως ὅτι στὴν καθιέρωση τῆς σημερινῆς προσφώνησης συνετέλεσαν οἱ ἀναφορές τῆς στὰ συγκεκριμένα ζεύγη τῶν προπατόρων τοῦ Κυρίου, τὰ ὁποῖα καὶ θεωροῦνται γενικὰ ὅτι ἐνσαρκώνουν, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, τὸ πρότυπο τῆς συζυγικῆς καὶ οἰκογενειακῆς εὐτυχίας, ποὺ φέρνει ἢ εὐλογία τοῦ Θεοῦ στὴ ζωὴ⁶⁹.

Προέκταση τῶν λειτουργικῶν αὐτῶν συγχαρητηρίων τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελοῦν καὶ τὰ δογματικὰ θεοτοκία τῶν ὀκτώ ἤχων, τὰ ὁποῖα ἐπετέλεσαν γιὰ νὰ ψάλλονται ὡς καλυπτήριοι ὕμνοι τοῦ χρονικοῦ διαστήματος, τὸ ὁποῖο ἀπαιτοῦσε ἡ ἀνταλλαγὴ ἀσπασμῶν καὶ χαιρετισμῶν μεταξὺ τῶν νεονύμφων καὶ τῶν παρισταμένων, ποὺ κατὰ παλαιότερη συνήθεια γινόταν τῇ στιγμῇ αὐτῇ. Διότι ἡ προβολὴ καὶ ἐξύμνηση τοῦ ἱεροῦ προσώπου τῆς ἀειπαρθένου Θεοτόκου, ὡς κατὰ σάρκα μητὸς τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, εἶναι τὸ κύριο περιεχόμενο τῶν ὕμνων αὐτῶν, ποὺ τοὺς συνδέει νοηματικὰ μὲ τὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου. Κατάλοιπο τῆς ὥραίας αὐτῆς συνήθειας ἀποτελεῖ ἡ σὲ ὀρισμένα μέρη ψαλμωδία μόνο τοῦ Θεοτοκίου *Ἐν τῇ ἐρυθρᾷ θαλάσῃ...*, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν συγχαρητηρίων, τὰ ὁποῖα σήμερὰ δίδονται στοὺς νεονύμφους μετὰ τὸ πέρα τῆς ἀκολουθίας⁷⁰.

10. Ἡ συμβολικὴ τῶν στεφάνων ἐξακολουθεῖ νὰ κυριαρχεῖ καὶ στὸ τελευταῖο μέρος τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου μὲ τὴ μορφή δύο χαρακτηριστικῶν τελετουργικῶν τύπων:

68. *Περὶ τοῦ τιμίου νομίμου γάμου*. PG 155, 513 B: *Εἶτα καὶ ὡσπερ αὐτοὺς κατηχῶν τε καὶ νουθετῶν καὶ τὴν εἰρήνην ἐπευχόμενος, ἀποστολικά ἐπιφέρει λέγων, Ἀδελφοὶ χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ τὸ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν πάντοτε.*

69. Σὲ ἄλλη συνάφεια ὁ Συμεῶν Θεσσαλονίκης ἐξηγεῖ τὸ λόγο, γιὰ τὸν ὁποῖο μνημονεύονται ὀρισμένα μόνο ἀπὸ τὰ γνωστὰ ζευγάρια τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ κανένα τῆς Καινῆς: *Ἰσαὰκ δὲ μέμνηται καὶ Ρεβέκκας καὶ οὐχ ἑτέρας τῶν παλαιῶν, ὅτι ἑτέρα τῷ Ἰσαὰκ οὐ συνήφθη, καὶ ταύτην ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ νομίμως ἐν συναλλάγμασιν ἔλαβε· καὶ σωφρόνως μετ' αὐτῆς ἐβίω μόνης· καὶ ὅτι γνήσιος τοῦ Ἀβραάμ οὗτος παῖς μόνος, καὶ ἐξ ἐπαγγελίας καὶ εὐλογημένος ὑπὸ Θεοῦ. Ἐκ τῶν τῆς χάριτος δὲ τινὸς οὐ μέμνηται ἐν τῷ γάμῳ, ὅτι οὐ προηγουμένον ἔργον τοῖς χριστιανοῖς ὁ γάμος, εἰ καὶ εὐλόγηται παρὰ τοῦ Χριστοῦ, διὰ τὸ εὐόλισθον τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸν φθαρτὸν ἔτι κόσμον συνίστασθαι (Περὶ τοῦ τιμίου νομίμου γάμου. PG 155, 508 CD).*

70. Ἡ μνημόνευση τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου Προκοπίου στὴν ἀπόλυση τῆς ἀκολουθίας, ἡ ὁποία μαρτυρεῖται σὲ ὀρισμένα χειρόγραφα ἀπὸ τὸν 13ο αἰ. καὶ ἐξῆς, συναρτᾶται πρὸς τὴν ἀρχαία ἀντίληψη, ὅτι τὸ ὄνομα ἐκφράζει βασικὴ ἰδιότητα τοῦ προσώπου ποὺ τὸ φέρει. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ ἀποτελεῖ ἐδῶ μιὰ λαϊκότερη ἐκφραση εὐχῶν γιὰ προκοπὴ (κατὰ τὸ Προκόπιος) τοῦ ζευγαριοῦ. Βλ. Τρεμπέλας, *Μικρὸν Εὐχολόγιον*, σ. 80.

Ὁ πρῶτος ἀπ' αὐτοὺς εἶναι ἡ ἐπίσημη ἀφαίρεση τῶν στεφάνων ἀπὸ τὰ κεφάλια τῶν νυμφίων καὶ ἡ ἀπόθεσή τους πάνω στὴν ἁγία τράπεζα, ποὺ γίνεται στὰ πλαίσια τῆς ἀναγνώσεως τῆς εὐχῆς. Ὁ Θεὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παραγενόμενος ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας...⁷¹. Παλαιότερα ἡ εὐχή αὐτὴ διαβαζόταν στὸ σπίτι τῶν συζευθέντων μετὰ τὴν πανηγυρικὴ ἐπιστροφή τους ἀπὸ τὸν ναό, ὅπου ἐγκαθιδρύνονταν ὡς βασιλεῖς⁷² καὶ ἀπὸ ἀποψη περιεχομένου ἀποτελεῖ γενικὰ μιὰ ἀναδίπλωση τῶν εὐχῶν τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς συζευθέντες. Γι' αὐτὸ καὶ στὰ χειρόγραφα φέρεται συνήθως μὲ τοὺς τίτλους *Εὐχή τοῦ ἀποστεφανώματος, ἡ εὐχή εἰς τὸ λῦσαι παστόν, ἡ εὐχή ἐπιθαλάμιος ἐν τῷ αἶρειν τοὺς στεφάνους κ.τ.δ.*⁷³. Ἡ ἰδιαιτερότητα ὁμῶς τοῦ συμβολισμοῦ αὐτοῦ ἔγκειται κυρίως στὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἀποστεφάνωση τῶν νυμφευθέντων γίνεται ἀκριβῶς τῆ στιγμῇ ποὺ διαβάζεται ὁ στίχος *ἀνάλαβε τοὺς στεφάνους αὐτῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ σου, καὶ ἔχει ὡς κύριο σκοπὸ νὰ ἐκφράσει τελετουργικὰ τὴν ἐσχατολογικὴ ὀλοκλήρωση καὶ τὸ ἀδιάλυτο τοῦ χριστιανικοῦ γάμου*⁷⁴. Διότι ἡ τελεία ἀγάπη τὴν ὁποία θέλουν νὰ νοιώσουν ὅσοι ἔρχονται εἰς γάμου κοινωνίαν εἶναι σὲ τελικὴ ἀνάλυση θεῖα δωρεά. Ἀπαιτεῖ δὲ ἓνα διὰ βίου πνευματικὸ ἀγῶνα τῶν χριστιανῶν συζύγων, τὸ ἔπαθλο τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ συμμετοχὴ τους στοὺς γάμους τοῦ ἀρνίου (Ἀποκ. κβ' 17), στεφανωμένοι μὲ τὰ ἄφθαρτα στέφανα τῆς θείας βασιλείας. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ στέφανα μαζί μὲ τὶς λαμπάδες τοῦ γάμου οἱ ὀρθόδοξοι τὰ φυλάσσουν ὡς ἐνθυμήματα ἱερά στὸ εἰκονοστάσι τῆς νέας οἰκογενειακῆς ἐστίας καὶ συνθάπτονται μὲ τὸν τελευταῖο ἐναπομείναντα τῶν συζύγων⁷⁵.

Ὁ δεῦτερος ἀπὸ τοὺς σχετικoὺς μὲ τὴν συμβολικὴ τῶν στεφάνων τελετουργικοὺς τύπους συνδέεται μὲ τὴ λεγόμενὴ *Εὐχή ἐπὶ λύσιν στεφάνων τῇ ὀγδῶῃ ἡμέρᾳ*, ἡ ὁποία στὰ χειρόγραφα καταχωρίζεται καὶ μὲ ἄλλους συναφεῖς τίτλους ὅπως *Εὐχή εἰς τὸ λῦσαι παστόν*⁷⁶, *Εὐχή εἰς τὸ λῦσαι στέφανα*,

71. Τρεμπέλας, *Μικρὸν Εὐχολόγιον*, σ. 77.

72. Καρᾶς Σ., *Ἡ βυζαντινὴ ἀκολουθία τοῦ γάμου*, Ἀθῆναι 1988, σελ. 30. Τρεμπέλας Π., *Μικρὸν Εὐχολόγιον*, σ. 27.

73. Τρεμπέλας, *Μικρὸν Εὐχολόγιον*, σ. 33.

74. Φίλιας Γ., *Ἡ ἔννοια τῆς ὀγδῶς ἡμέρας στὴ λατρεία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*. Ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθῆναι 2001, σσ. 152-153.

75. Πολίτης, *μν. ἔργ.*, σ. 235. Μαζί μὲ τὰ στέφανα φυλάσσονται καὶ οἱ λαμπάδες τοῦ γάμου. Ὅταν δὲ οἱ λαμπάδες εἶναι εὐμεγέθεις, ὅπως συνηθίζεται τὸν τελευταῖο καιρὸ, τότε ἀποκόπτονται τὰ ἀκροφίτιλά τους καὶ παραδίδονται στοὺς ἐνδιαφερομένους γιὰ τὸν ἐν λόγῳ σκοπὸ, ὅπως ἐπίσης καὶ γιὰ τὴν ἀποφυγὴ χρήσης τους σὲ διάφορες μαγγανεῖες.

76. Παστὸς καὶ παστὰς (ἀπὸ τὸ ρῆμα πάσσω = στολίζω) ὀνομάζεται κυρίως ὁ νυμφικὸς θάλαμος καὶ κατ' ἐπέκταση τὰ στολίδια τοῦ γάμου. Βλ. Κουκουλές, *μν. ἔργ.* σ. 89.

Εὐχή τοῦ ἀποστεφανώματος κ.ά. Μὲ δεδομένο τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴν ἀκρίβεια τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως οἱ γάμοι τελοῦνται ἡμέρα Κυριακὴ εἶναι προφανές, ὅτι ἡ εὐχὴ αὐτὴ ἀναφέρεται κατ' ἀρχὴν στὴ παλαιὰ συνήθεια τῶν νεονύμφων νὰ φοροῦν τὰ στέφανα τοῦ γάμου τους καθόλη τὴν ἑβδομάδα ποῦ ἀκολουθοῦσε, καὶ νὰ ἐκκλησιάζονται ἐπίσημα τὴν ἐπόμενη Κυριακὴ, δηλαδή, τὴν ὄγδοη ἡμέρα, ὁπότε καὶ ἐπέστρεφαν τὰ στέφανα στὴν Ἐκκλησία στὴν ὁποία καὶ συνήθως ἀνῆκαν⁷⁷. Ἐναν λαϊκὸ ἀπόηχο τῆς σεβάσμιαις αὐτῆς ἐκκλησιαστικῆς συνήθειας φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦν τὰ γνωστὰ *γυρίσματα* ἢ *πιστρόφια*, ποῦ συνηθίζονται ὡς σήμερα σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος.

Ὡστόσο εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς λατρείας ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἀκολουθία, εἶναι μιὰ μεταγενέστερη ἀκολουθία ποῦ τὴν χαρακτηρίζει ἀρκετὴ ἀστάθεια, τόσο ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον τέλεσής της⁷⁸. Γι' αὐτὸ καὶ προοδευτικὰ περιῆλθε σὲ λειτουργικὴ ἀχρησία, ὅπως σήμερα. Ὅμως οἱ πρῶτες πηγές ἔμπνευσῆς τῆς εἶναι πολὺ παλαιότερες καὶ αὐτῆς τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου καὶ ἀναφέρονται κατ' ἀρχὴν στὸν ἑόρτιο χαρακτῆρα ποῦ εἶχε ἀνεκαθεν ἡ τέλεση τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ μυστηρίου. Ἦδη ἡ Π. Διαθήκη μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἑορτασμός τοῦ γάμου τοῦ Γωβίτ διήρκησε ἑπτὰ ἡμέρες (*Γωβίτ ια', 19*. Πρβλ. *Γεν. κθ', 27-28*). Ἡ ἐπὶ ἑπταήμερον λευκοφορία τῶν νεοφωτίστων στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία, ποῦ ὀλοκληρωνόταν μὲ τὴν εὐχὴ τῆς ἀπολούσεως τὴν ὄγδοη ἡμέρα, εἶναι ἐπίσης ἕνα στοιχεῖο ποῦ ἐπέδρασε στὴ καθιέρωση τοῦ ἑπταήμερου ἑορτασμοῦ καὶ τοῦ γάμου⁷⁹. Τὸν ἑπταήμερο ἑορτασμὸ τοῦ γάμου γνωρίζει καὶ ὁ ἱερός Χρυσόστομος⁸⁰. Οἱ δὲ μεγάλες ἑορτές τῆς Ἐκκλησίας μας εἶναι γνωστὸ ὅτι ἑορτάζονται ὡς σήμερα ἐπὶ ἑπταήμερον καὶ ὁ ἑορτασμὸς τους ἀνακεφαλαιώνεται μὲ τὴν ἀκολουθία τῆς ἀποδόσεως τὴν ὄγδοη ἡμέρα.

Παρὰ ταῦτα στὴν ἐποχὴ τοῦ ἁγίου Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἡ λύση τῶν στεφάνων εἶχε ἤδη ἀποδεσμευθεῖ ἀπὸ τὴν ὄγδοη ἡμέρα καὶ γινόταν κατὰ τὴν ὥρα τῆς τελέσεως τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου, ταυτόχρονα μὲ τὴν ἄρση τῶν στεφάνων⁸¹. Ὁ τρόπος ὅμως μὲ τὸν ὁποῖο ὁ ἅγιος Συμεὼν ἐρμηνεύει τὸν βαθύτατο αὐτὸ λειτουργικὸ συμβολισμό συμπίπτει τόσο μὲ τὸ νόημα τῆς ἄρσης

77. Καλλίνικος, *μν. ἔργ.*, σ. 516.

78. Φουντουλῆς Ἰ.Μ., *Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικὰς ἀπορίας*, τ. 2, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1997⁵, σελ. 213.

79. Φίλιας, *μν. ἔργ.*, σ. 119.

80. *Εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους 20, 6*. PG 62, 143.

81. *Περί τοῦ τιμίου νομίμου γάμου*. PG 155, 513 C: *Καὶ οὕτως εὐχὴν ἐπὶ τῇ λύσει τῶν στεφάνων ἐπάγει· ἵνα ὁ δοὺς αὐτοῖς τοὺς στεφάνους εἰς σημεῖον τῆς σωφροσύνης καὶ τῶν ἄχρῳ τοῦ γάμου αὐτῶ τῆς ἀγνείας καὶ καθαρότητος μισθόν, ὅτι ἀγνοοῦν πρὸς γάμον συνήφθησαν, αὐ-*

τῶν στεφάνων, ὅσο καὶ μὲ τὸ νόημα ποῦ τοῦ δίδει καὶ ἡ περιεχόμενη στὸ Εὐχολόγιο *Εὐχή ἐπὶ λύσιν στεφάνων τῇ ὀγδῶν ἡμέρᾳ*⁸². Σύμφωνα, δηλαδή, μὲ τὴ λειτουργικὴ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας μας, ἡ ὀγδοὴ ἡμέρα συμβολίζει τὴν ἡμέρα τῆς ἐρχόμενης αἰώνιας βασιλείας τοῦ Νυμφίου Χριστοῦ. Εὐχὴ δὲ καὶ προσευχὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι, καὶ μετὰ τὴν λύση καὶ ἀφαίρεση τῶν ὑλικῶν στεφάνων, ἡ εὐλογία τοῦ Θεοῦ νὰ διατηρήσει αἰώνια ἀδιάσπαστη τὴ γαμικὴ συνάφεια τῶν νεονύμφων. Μὲ ἄλλα λόγια τὰ σύμβολα αἴρονται, συστέλλονται κατὰ τὴν ἔκφραση τῆς εὐχῆς, παραμένει ὁμως κυρίαρχη ἡ συμβολιζόμενη ἀλήθεια, καὶ στὴν προκειμένη περίπτωση ἡ μοναδικότητα καὶ τὸ ἀδιάλυτο τοῦ χριστιανικοῦ γάμου⁸³. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς νόημα ἔχει καὶ ἡ νεώτερη συνήθεια νὰ λύνονται τὰ ἀρμοσμένα χέρια τῶν συζευχθέντων μὲ τὸ εὐαγγέλιο, τὸ ὁποῖο συνδέει σὲ ἀδιάλυτο σύνδεσμο τοὺς κατὰ τὸ θέλημά του συναφθέντας εἰς γάμου κοινωνίαν.

τός καὶ τὴν λύσιν τῶν στεφάνων εὐλογῆση, καὶ ἀδιάσπαστον αὐτὴν τηρήσῃ τὴν συζυγίαν καὶ τὴν συνάφειαν, ἵνα συμφώνως εὐλογῶσιν αὐτοῦ τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

82. Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τοῦ ἐνιαυτοῦ τὸν στέφανον εὐλογῆσας καὶ τοὺς παρόντας στεφάνους ἐπιτίθεσθαι παραδοὺς, τοῖς νόμῳ γάμου συναπτομένοις ἀλλήλοις καὶ μισθὸν ὡσπερ ἀπονέμων αὐτοῖς, τὸν τῆς σωφροσύνης, ὅτι ἄγνοι πρὸς τὸν ὑπὸ σοῦ νομοθετηθέντα γάμον συνήφθησαν αὐτὸς καὶ ἐν τῇ λύσει τῶν παρόντων στεφάνων, τοὺς συναφθέντας ἀλλήλοις εὐλόγησον καὶ τὴν συνάφειαν αὐτῶν ἀδιάσπαστον διατήρησον· ἵνα εὐχαριστῶσι διὰ παντὸς τῷ παναγίῳ ὀνόματι σου... Εἰρήνη πᾶσι... Σύμφωνα καταντήσαντες οἱ δοῦλοι σου, Κύριε, καὶ τὴν ἀκολουθίαν ἐκτελέσαντες τοῦ ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας γάμου, καὶ συστέλλοντες τὰ κατ' αὐτὸν σύμβολα δόξαν σοι ἀναπέμπομεν...

83. Φίλιας, μν. ἔργ., σ. 153.